

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANTİK ROMA'NIN DİNİ

CYRIL BAILEY

2. BASKI

CYRIL BAILEY

ANTİK ROMA'NIN DİNİ

Kanon Kitap A 7

Antik Roma'nın Dini

The Religion of Ancient Rome

© Cyril Bailey, 1907

© Balkan Sanat Yayın Yapım Tic. Ltd. Şti., 2018

Bu kitabın Türkçe yayın hakları, Bailey Estate ile yapılan sözleşme uyarınca Balkan Sanat Yayın Yapım Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayınlar Genel Koordinatörü İlker Balkan

Yayıma Hazırlayan İlker Balkan

Kapak Tasarımı Çağla Balkan

Tasarım ve Uygulama Balkan Sanat

Baskı Kenan Ofset Matbaacılık

Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi Kat: 3 No: 21

Davutpaşa – Zeytinburnu İstanbul

Matbaa Sertifika No: 12641

Yayınevi Sertifika No: 36044

Birinci Basım Kasım 2018, İstanbul

İkinci Basım Nisan 2019, İstanbul

ISBN 978-605-68644-6-9

BALKAN SANAT YAYIN YAPIM TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ

Örnek Mah. Yaşam Sok. No: 29 B 1 Ataşehir İSTANBUL

Tel: 0850 255 12 90

web: www.kanonkitap.com

e-posta: info@kanonkitap.com

Kanon Kitap bir Balkan Sanat markasıdır.

CYRIL BAILEY
ANTİK ROMA'NIN DİNİ

Türkçesi
PEREN GÜLMEZ

YAZARIN YAYINEVİMİZDEN ÇIKAN KİTAPLARI

A ANTİK ROMA'NIN DİNİ

13 Nisan 1871 – 5 Aralık 1957 tarihleri arasında yaşamış, İngiliz öğretim üyesi ve yazardır.

Bailey, 1889-1894 arasında Oxford Üniversitesi'nde, Balliol Koleji'nde eğitim gördü ve sonrasında da kariyerinin büyük bir kısmını aynı kolejde sürdürdü. 1932'de İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen yazar, Oxford Latince Sözlüğü'nün hazırlanmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Bailey'nin çalışmaları Romalı şair Lucretius'a odaklanmıştır. Şair üzerine birkaç defa eleştirel değerlendirmeler yayımlamış, aynı zamanda şairin külliyyatının eksiksiz ve kapsamlı bir değerlendirmeye sahip bir versiyonunu hazırlamıştır.

Bailey, akademik çalışmalarında Lucretius'tan Epiküros'a, antik Roma dini tarihinden Roma felsefesine, Cicero'dan Aristophanes'e kadar birçok farklı konuda dersler vermiş, makaleler ve kitaplar yazmıştır.

ANTİK ROMA'NIN DİNİ

Bay W. Warde Fowler'a bu kitabın taslak metnini okuma ki-
barlığını gösterdiği ve bana sunduğu tavsiyeleri için teşekkür et-
mek isterim.

C. B.
Balliol Koleji,
25 Ocak 1907

İÇİNDEKİLER

- I. Giriş - Kaynaklar ve Kapsam**
- II. Roma Dininin Öncülleri**
- III. Numa Dininin Ana Hatları**
- IV. Erken Dönem Roma Tarihi - Tarım Toplumu**
- V. Aile Tapımı**
- VI. Tarlalar Tapımı**
- VII. Devlet Tapımı**
- VIII. Kehanetler ve Alametler**
- IX. Din ve Ahlak - Sonuç**

Roma Forumu

BİRİNCİ BÖLÜM

**Giriş - Kaynaklar
ve Kapsam**

ROMA’NIN İLK DÖNEMLERİNE dair bilgimizin durumunu belki de en iyi Roma arkeolojisiyle mukayese ederek tasvir edebiliriz. Günümüzde bir ziyaretçi Roma Forumu’nda durup Cumhuriyet’in ilk dönemlerini tahayyül etmek isterse, sonradan dikilen binaları düşünüp “konudan uzaklaşmamalı”, onun yerine, bize anlatıldığı üzere, gözünde bambaşka bir yönelim canlandırmalıdır: Önünde duran kalıntıların üst katmanları amacına ulaşmasında işe yaramayacağı gibi onu yanlış da yönlendirecektir. Aynı şekilde hakiki Roma dinini gözümüzde canlandırmak istersek bunu bizzat klasik yazılarda bulamayız; Romalıların, Doğu’yla, Mısır’la ve hatta İtalya’daki başka ırklarla teması sonucu gerçekleşen ne varsa zihnimizden atmalı ve tabiri caizse Roma fikirlerine genel anlamda bambaşka bir açı kazandıran ve bilhassa da antropomorfik kavramlar ve duyumsal temsiller getirmesiyle dinde köklü bir değişim yaratan Yunan yazın ve düşüncesinin Roma’ya kuvvetli bir şekilde nüfuz etmesinden öncesine ait tamamen farklı bir zihinsel yönelim hayal etmeliyiz. Gelgelelim bu zorlu araştırmada bize rehberlik edecek göstergelerden de mahrum değiliz. Cumhuriyet ve İmpa-

ratorluk döneminin sonlarından kalma âlimlerin ve Augustus dönemi şairlerinin yazdıklarına bakıldığında, Yunan düşüncesine meyletmelerinden dolayı önyargılı olsalar da yorumlarında kadim âdet ve ritüellerinden bolca örneğe rastlanır ve tüm bu âdet ve ritüellerin anlamını kavradığımızda bu durum iyice önem kazanır. Kitabeler, anıtlar ve en çok da bugüne kadar gelen Roma şenlik takvimleri vasıtasıyla daha dolaysız kanıtlar sağlanmaktadır ki bu takvimler, erken dönem Roma dininde yer alan törensel ibadetlerin ana hatlarını çizer.

Ara sıra bazı açıklamalarla değinmek dışında âlimlerin sabırlı çalışmalarıyla Roma'nın yerel dininin biçimini ve ruhunu yabancı eklentilerden arındırdıkları bu yorumlama sürecine dahil olmak işbu metnin kapsamında değildir. Ben, daha ziyade bu denli ihtilaflı bir konuda mümkün olduğu kadar süreci üstlenmek ve yetkili şahısların üstünde genel itibariyle hemfikir kaldıkları sonuçları ele almak niyetindeyim. Sonraki zamanlarda, yani yabancı unsurların eklendiği ve yabancı fikirlerin eski gelenekleri değiştirip yeniden şekillendirdiği zamanlarda erken dönem Roma dininin girdiği gelişme sürecini takip etmek üzere bir girişimde de bulunmayacağım. Kendimizi tek bir çağla sınırlandırmalıyız; yerel Roma ruhunun yarı medeni atalarından miras aldıkları fikirleri yardım almaksızın çözdüğü, Roma dininin daima, en azından resmen, özünü teşkil eden inanç ve ritüel gövdesini oluşturduğu ve kendi geleneksel tarihlerinin yılmaz taraftarları olan Romalıların “Numa Dini” diye tarif ettikleri inanç sistemini kurdukları çağla. Roma dininin miras edindiği kavramların başka ilkel dinlerle ne denli paralel gittiğini elimizden geldiğince keşfetmeliyiz ama en çok da gelenek ve ritüellerle onları harekete geçiren güdülerde ve dönemin ruhunda, Roma özelliklerine benzer özellikleri dikkate almalıyız.

İKİNCİ BÖLÜM

Roma Dininin Öncüleri

İLK DİNLERİN HEPSİNDE harici etkilerin dışında elbette ki kendi içsel gelişimlerine dair, muğlak ve ilkel bir inanç ve gelenekler yığının-
dan medeni bir topluluğun organize tapıma geçiş aşamalarına dair
izler bulunacaktır. Roma dini de buna bir istisna değildir; ibadet-
lerinde başka yarı barbar halklarınkilerle ortak ilkel kavram ve a-
lışkanlıklara dair kanıtlar tespit edebiliriz, ayrıca teolojisindeki
başlıca fikrin hemen hemen bütün ilk dinlerde mevcut olan be-
lirgin bir özelliğin, Roma'ya özgü bir şekilde gelişiminden ibaret
olduğunu göreceğiz.

Sihir

Antropoloji bize ilkel toplumlarda dinden (insanın kendisin-
den üstün bir güce bağımlılığı) önce bir sihir ve büyü aşamasından
geçildiğini öğretmiştir; bu aşamada insanın, okült araçlar vasıta-
sıyla, etrafını saran dünyadaki doğal eylemlere nüfuz etme gücüne
inanması söz konusudur. Romalı toplulukların atalarının da bu
aşamalardan geçtiği aşikârdır ve süregelen dinsel pratiklerde söz-

konusu sihirle büyüyü muhtelif biçimlerde görebiliriz. Örneğin antropolojinin “sempatik büyü” diye tarif ettiği, ifa etmesi istenen işlemi taklit etme yöntemiyle tabiat güçlerine tesir etme girişimi vardır. Bunun belirgin bir örneği uzun süreli kuraklık ardından yağmur yağdırmak için düzenlenen *aquaelicium* törenidir. Bu tören klasik çağlarda kaidesinden aldıkları kutsal yağmur taşını Porta Capena’dan Capitolium’a taşıyan *pontifex*lerin¹ başını çektiği bir geçit alayından oluşuyordu. Capitolium’da gök-tanrı Iuppiter’e armağanlar sunulurdu ancak² başka ilkel kültürlerle taşıdığı benzerliklere ve taşın (*lapis manalis*) mukaddes ismine bakılırsa ritüelin orijinal hâlinin, taşın üstüne su dökme işleminin bir taklidi olduğu kesin gibidir.

Benzer bir yağmur büyü, sazdan kuklaların Tiber’e atıldığı ve başka ilkel halklarda da pek çok benzeri bulunabilecek ekinlerin ıslatılmasının sembolize edildiği *argeorum sacra* ritüelinde de muhtemelen görülebilir. *Augurium canarium* töreninde daha farklı nitelikte bir sempatik büyü, varlığını sürdürmüş gibidir. Bu törende hasatın bereketli geçmesi için kızıl bir köpek kurban edilirdi, burada da buğday pasının (robigo) öldürülmesi sembolize edilmiştir; yine nisan ayının ortasında Fordicidia’da mısırlar filizlenmeden önce gebe ineklerin öldürülmesinin toprağın bereketi ile ortak bir bağı vardır. İlkel halkların aynı şekilde ayırt edici özelliklerinden olan ve varlığını sürdürmesiyle dikkat çeken bir başka husus da rahip-kralın şahsına atfedilen kutsiyettir; öyle ki rahip-kralın her hareketinin, ağzından çıkan her sözün büyülü bir önemi yahut etkisi vardır. Bu durum çoğunlukla Roma rahipliğinde, özellikle de *Iuppiter* rahibi *Flamen Dialis*’in törensel koşullarında karşılığını bulur. *Flamen Dialis* daima şenlik kıyafetlerini giymelidir, kutsal bir amaç için olmadığı müddetçe onun ocağından asla ateş alınamaz, yatağında ondan başkası uyuyamaz, kesilen saçları ve tırnakları iyice korunup bir *arbor felix*’in³ altına gömülmelidir (bu

¹Rahip (ç.n)

²Frazer, J. G., *Altın Dal*, cilt:1, s:81

³Tanrıların koruduğu uğurlu bir ağaç (ç.n.)

da hiç şüphesiz toprağı verimli kılmak için bir büyüdür), keçi eti, fasulye ve başka uğursuz nitelikli besinleri yiyemez, hatta onlara dokunamaz.

Doğal Nesnelere Tapım

Dinsel bilincin ilk dönem gelişiminde çok sık rastlanan ortak özelliklerden biri de doğal nesnelere tapımdır. İlk başta sadece nesnelerin kendilerine tapılırken sonrasında içlerinde yaşayan ruhlara da tapılır olmuştur. Münferit örneklerde ayırım yapmak güç olacaktır kuşkusuz; ayrıca Romalılar arasında ilk zamanlarda nesnelere tapımın yerini nesnenin içindeki ruha tapım kültürüne bıraktığını görsek de daha evvelki aşamalara dair örnekler de bulunabilir. Mesela Capitol'deki Iuppiter tapınağında muhafaza edilen ve antlaşma yapma töreninde mühim bir rol oynamak üzere çıkarılan kutsal taş (*silex*) vardır. Sözkonusu zamanlarda Roma halkını temsil eden *fetialis* kurbanlık domuza *silex* ile vurur ve bunu yaparken de şöyle der: “Bugün burada bu domuza nasıl vurduysam sen de Roma halkına öyle vur Diespiter; ve sen daha yüce ve kudretli olduğundan daha çok vur onlara.”

Burada altta yatan fikir hiç şüphesiz sembolik olmakla kalmamaktadır, başlangıçta taşın kendisi bizzat tanrıdır, sonradan bu fikir aynı bağlamda dinsel açıdan özellikle *Iuppiter Lapis* kült ismiyle ifade edilmiştir. Yani bir kez daha mülkler arasındaki *termini* yahut sınır taşları başlangıçta 23 Şubat'taki Terminalia bayramında düzenlenen senelik bir ritüelin nesneleridir (gerçi sonradan sadece mekânı olmuştur) ve bu taşlar Capitoline tapınağında kendi mihrabı bulunan Terminus tanrısında toplanmışlardır, çünkü efsaneye göre “tanrı” Iuppiter’e yer açmak için bile yerinden kıpırdamayı kabul etmemiştir. Aynı kavram muhtemelen “ocak” Vesta ve “kapı” Ianus gibi iki büyük aile kültürünün kökeninde de yer almaktadır, gerçi çok geçmeden bu ikisine daha spiritüel bir fikir atfedilmiştir; bu bağlamda pınarlara tapımın sonradan ortaya çıkan tanrı Fons’ ta ve ırmaklara tapım ise Tiber’in kült ismiyle Voltumnus’ta toplandığı dikkatimizi çekebilir.

Ağaçlara Tapım

Pek çok ilkel dinde oldu gibi doğal nesne kültlerinin arasında da kendini en çok belli edeni ağaçlara tapımdır. Başlangıçta ağaçların hürmet duyulan nesneler olduğu şüphe götürmese de süregelen örnekler daha ziyade ruhun ikametgâhı olarak görüldüğü döneme ait gibidir. Bu minvalde bir örneği *Ficus Ruminalis*'te⁴ görebiliriz; Romulus'la Remus'un süt emdikleri yer olması sebebiyle kültler için tarihî veya mitsel açıklama bulmayı tercih edenler bir zamanlar tapınılan, sonradansa efsaneye dönüşen *Ficus Ruminalis*'e kutsal gözle bakarlar. Benzer bir geçmişe sahip başka bir incir ağacı da sonradan Iuno Caprotina'nın tapınma mekânı olan Campus Martius'un *caprificus*'udur. En dikkat çekici örnek ise Capitol'deki Iuppiter Feretrius'un meşe ağacıdır. Savaşta kazanılan zaferlerin ardından *spolia opima*⁵ bu ağacın üstüne asılırdı; muhtemelen daha önceki zamanlarda ağacın içinde yaşayan ruha ganimet adanırdı. Ariciada Diana'nın korusundaki "altın ok" Roma dışında yaşayan komşu halklar arasında benzer fikirlerin işlediğini gösterir. Yalnızca özel ağaçlar bir tanrının evi olabilirmiş gibi görülmezdi üstelik; ağaçlar genel itibariyle kutsaldı ve herhangi birinde ruh barınma ihtimali vardı. Ülke nüfusunun bu husustaki duyguları Cato'nun ormanda kesim yapmadan önce okunmasını tavsiye ettiği duada kendini açıkça gösterir: "Bu koruyu kutsal kılan ister tanrı olsun ister tanrıça, bu kutsal alanda kesim yapmak için onun adına bir domuz kurban ederek gönlünü almamız lüt-fedilsin"; burada ağacın kutsal bir gücün yaşadığı yer olarak görüldüğüne dair apaçık bir örnek vardır ve Dr. Frazer'ın dünyanın farklı kesimlerinden topladığı benzer örnekleri⁶ mukayese etmek epey ilginç olacaktır.

⁴Antik Roma'da dinsel ve mitolojik önem taşıyan yabani incir ağacı (ç.n)

⁵Antik Roma'da zafer elde eden generalin yenilen ordunun komutanından aldığı zırh ve silahlar (ç.n)

⁶Frazer, J, G., *Altın Dal*, Cilt 1, s:181-185

Hayvanlara Tapım

Roma dininde hayvanlara tapıma dair elimizde nispeten daha az delil olmakla beraber belki de Luperci'nin kurban edilen keçilerin derilerini giyip yüzüne kanını sürerek sembolik bir şekilde kutsal hayvanla birleşmeye çalıştığı gizemli Lupercalia ritüelinde izlerini görebiliriz. Yine Mars'ın kutsal kurdu ve ağaçkakanı gibi birtakım hayvanların kutsal varlıklarla birlik içinde oluşlarına baktığımızda da hayvanlara tapımı görebiliriz ama bütün olarak ele alındığında Roma dininde bu tapım biçiminin başka doğal nesneler kültürleri kadar belirgin bir rol oynamış olması şüphelidir.

Animizm

Roma'nın gelişmiş dininde hâlâ yerini koruyan dinsel âdetlerin ilk aşamalarından hayatta kalanlar bunlar olmuştur; gelgelelim “ilk öncül”ü olarak da tarif edebileceğimiz, dinin içindeki en mühim unsur antropologların “animizm” adını verdikleri dinsel duygu hâlidir. İlk dinlerin gelişimlerini takip edebildiğimiz kadarıyla bu zihinsel tutum, büyüünün işe yaramamasının doğrudan sonucudur. İlkel insan ne kendisinin ne büyücülerinin doğa güçleri üzerinde okült kontrol sağlayamadığını görmeye başlar ki bu kontrol büyüünün temelidir: Sihirler işe yaramaz, büyüler yağmur yağdırmaz ve ilkel insan bunun sebebini aradığında tek yapabildiği, böyle şeylerin kendisinininkinden daha yüce bir gücün elinde olduğuna kanaat etmek olur. Sonra da ona göre dünya ve bilip tanıdığı türlü nesne, ruhlarla dolu bir hâl alır. Bu ruhlar, insanoğluyla benzer karakterde olmakla birlikte ondan daha kudretlidir ve insanoğlunun hayattaki ve türlü faaliyetlerdeki başarısı bu ruhları ne ölçüde teskin edebildiğine ve onunla işbirliği yapmalarını sağladığına bağlıdır. Yağmur yağsın isterse yağmuru kontrol eden ruhun gönlünü almalıdır, bir ağaç kesip zarar görmek istemezse uygun adaklar adayarak içinde yaşayan ruhu gitmesi için ikna etmelidir. Bu aşamada insanın “teoloji”si türlü ruhlara ve yaşadıkları mekân-

lara dair bilgisinden, ritüelleri ise ruhları teskin etmek ya da kefareti ödemek amacıyla kurban vermesinden ibarettir. Romalıların ataları Palatinus'ta tarımsal yerleşimlerini kurmalarından önce işte böyle bir dinsel duygu durumunda yaşamış olmalılar: Şimdi bu durum "Numa Dini"nde dönüştüğünde mevcut karakterini ne derece koruduğunu ve ne tür gelişim aşamalarından geçtiğini görmeye çalışmalıyız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Numa Dininin Ana Hatları

Teoloji

ROMA DİNİNİN en eski katmanında kutsal ruhların tipik adlandırılması *deus* yani bir tanrı şeklinde değil *numen* yani bir güç şeklinde olmuştur: Kutsal varlık bir ad elde ettiğinde *deus* olur ve belirli bir kişilik kazanma yoluna adım atar ancak başlangıçta “animistik” dönemin “ruh”larından biridir ve ruhun tipik özelliklerinden bir parça taşır. Dolayısıyla ailenin kutsal varlıklarından *Genius*’un hatta *Lares Familiares*’in ne kadar itibar görmüş, aile yaşamının hatta belli ölçüde ailenin ahlak kavramının merkezine oturmuş olursa olsun tamamen olgunluğa erişmiş tanrıların seviyesine çıkamadıklarını göreceğiz; öte yandan tarlaların ruhlarından *Faunus* ile yoldaşı *Inuus*’a (sürülere dadanan cinlerle gulyabaniileri andırırcasına) yakıştırılan vahşi, haylaz karakter bariz bir şekilde ruhların kötücül ve insanoğluna düşman tabiatlarına dair eski “animistik” inancın bir yansımasıdır. *Numen* kavramı daima mutlak ve belirsizdir: Cinsiyeti bile net değildir. Cato’dan daha önce alıntılanan çiftçi duasındaki “ister tanrı olsun, ister tanrıça” hitap şekli bütün dinsel ayinlerde, hatta çok sonraki dönemlerde birine ithaf edilen yazıtlarda kullanılan sabit ifadedir.

Bu ruhlar gördüğümüz gibi tabiattaki nesnelerin içinde yaşarlar ve doğa fenomenleridirler. Mekânlarda ve nesnelerin içinde yaşamakla kalmamış, her tür doğal gelişim aşamasında, insan hayatının her durumunda ve ediminde hazır bulunmuşlardır.

Sözgelimi Varro bize ilk çocukluk yıllarının tanrısal varlıklarına dair, rahiplere özgü bir ihtimamın işaretlerini taşımakla birlikte normal bir Romalı ailenin tipik hissiyatını yaşatabilecek tanrısal varlıkların listesini verir. Örneğin çocuk ağlasın diye ağzını açan *Vaticanus* vardır, çocuğun beşiğini koruyan *Cunina* vardır, çocuğa yiyip içmeyi öğreten *Edulia* ile *Potina* vardır, ayağa kalkmasına yardım eden *Statilinus* vardır, ilk adımlarında ona göz kulak olan *Adeona* ile *Abeona* ve kendilerine has koruma ve yardım alanlarında yetkili daha niceleri vardır.

Çiftçi de benzer şekilde kendisine, saban sürme, çapalama,

Romalıların yiyecekleri

ekme, biçme işlemlerinin her aşamasında yardım eden türlü kutsal varlığın koruması altındadır. Şayet *numen* kişisel bireysellikten mahrumsa o hâlde yerine getirdiği işlevde çok net bir özelleşme sözkonusudur ve kutsal varlığa yakarışının cevap bulması için insanoğlu bu yakarışı doğru yerde yapmalıdır: Roma komedyasında bir karaktere “*Liber*’den su, *nymphalardan* şarap” istetmek en bilindik güldürü unsurlarındandı. Bu yüzdendir ki Cato’nun dua sözlerinde ve başka yerlerde ilgili tanrısal varlığın yanlışlıkla unutulmasını engelleyecek dikkatli önlemler bulunur: Dua eden kişi genellikle özel koşullarda kudretli olduğu düşünülen bütün tanrıları tek tek sayar. Zaman zaman duasını “hangi tanrıysan o” veya “ve başka bir adla anılmak istiyorsan o” diyerek bitirirdi. *Numen* bu bağlamda mefhum açısından mutlak olmakla birlikte işlevinde özelleşmiştir, sonrasında da birtakım tanrısal varlıklar belli isimler alıp diğerlerine nazaran öne çıktıklarında tapınan kişi yakarışında tanrısal varlığın duymasını istediği özel karakteri belirtmek için bir kült ismi eklemiştir: Çocuk doğuran kadın *Iuno Lucina*’ya, zafer için yapılan dualarda erkek *Iuppiter Victor*’a yakarmış, *Iuppiter* adına ant içen biri, *Deus Fidius* adını kullanmıştır. Sonraları gerçekleşen bir gelişmeyle kült isimlerin mevcut kullanımları bitip çoğunlukla soyut bir kişileştirme biçimi kazanmıştır: Örneğin iki farklı özelliğiyle bahsedilen *Iuppiter*, *Victoria* ile *Fides*’i doğurmuştur.

Numen kavramı böyle biçimsiz ve belirsizken, hakiki Roma dininde kutsal varlıkların antropomorfik suretlerinin bulunmaması şaşırtıcı değildir. Varro, şehrin M.Ö. 754’te geleneksel kuruluş tarihinden başlayarak “Romalılar 170 sene boyunca imgesi olmayan tanrılara tapınmışlardır” der ve kendine özgü yorumunu ekler: “Uluslara suretleri tanıtanlar korkuyu uzaklaştırıp yalanı getirmişlerdir.”

Birkaç tanrısal varlığın sembolleri elbette tanınmıştır: *Iuppiter*’in *silex*’ini ve *Terminus*’un *sınır-taşını* çoktan gördük ki bunlar daha önceki dönemlerde tapınılan nesnelerdir ve bu nesnelere

Mars'ın kutsal oklarıyla *Devlet-Penatesinin*⁷ *sigillasını*⁸ da ekleyebiliriz. Ancak çoğunlukla *numinanın* bu kadar bile sembolik bir temsili sözkonusu değildir ve de krallık döneminin sonlarına kadar içlerinde yaşamaları için bir tapınak yapılmamıştır. Forum yakınlarındaki *kutsal Vesta ateşinin* ilk zamanlardan beri bir binanın içinde yandığı doğrudur. Gelgelelim burası bir tapınak değil, daha ziyade ateşin yağmur sebebiyle sönmesini engellemek gibi pratik bir amaç uğruna dikilmiş bir yapıdır. Kelimenin tam anlamıyla ilk tapınağı *Servius Tullius*, *Diana* için *Aventinus*'da inşa etmiştir: Buradaki gelenek dikkat çekicidir zira *Diana*, *di indigetes*'ten yani "Numa Dini"nin eski tanrısal varlıklarından değildir, komşu şehir Ariciad'dan alınmıştır, ayrıca *Servius Tullius*'a yapılan atıf hemen her zaman Etrüsk⁹ ya da Roma harici başka bir kökene işaret eder. Bununla beraber bazı özel mekânlarda birtakım tanrısal varlıklar için bazen taştan bazense daha yuvayı andıran bir şekilde toprakla çimenden yapılmış sunaklar vardır. Mesela *Campus Martius*'da *Mars*'ın, *Quirinalis*'ta *Quirinus*'un, *Capitol*'ün eteğinde *Saturnus*' un ve dikkate değer bir şekilde sonradan *Circus Maximus* olan yerdeki *Consus*'un tuhaf yeraltı sunağının bulunduğu duymuşuzdur. Fakat sunaklardan daha tipik bir şey varsa o da tanrısal varlıklarla özel yerlerin bağlantısıdır.

Doğal olarak aile tapımında *Vesta*'nın yeri ocak, *Ianus*'unki kapı, "kiler tanrıları"nın (*Penates*) yeri ocağın yanındaki dolaptır ama aynı düşünce devlet kültüründe de kendini gösterir. Tepelerin zirveleri, korular, bilhassa korulardaki açıklıklar (*luci*) en kutsal yerlerdir. *Quirinus*'un kendine has kutsal tepesi vardır, *Iuppiter*'e *Capitol*'de tapınılırdı, *Vesta* ile *Iuno Lucina*'nın şehir sınırları içinde ve *Dea Dia*, *Robigus* ile *Furrina*'nın da benzer şekilde Roma bölgesinin sınırlarında kendi koruları vardır. Roma kültürüne dair hemen her kayıt *di indigetes* ile özel yerlerin bağlantısının önemini

⁷Penates: Ev (ocak) tanrıları. Penatlarla ilgili bir de devlet kültü vardır. (ç.n)

⁸Sigillum (tekil hâli): Esrarengiz kuvveti olduğuna inanılan simge, mühür (ç.n)

⁹İlk Roma tapınaklarında gelenek olduğu üzere Etrüsklü inşaat ustaları çalıştırılırdı.

ortaya koyar; bu yerler doğal olarak hayvancılık ve tarımla uğraşan insanlarca seçilirdi.

Özbeöz Roma “teoloji”sinin ana hatları kabaca bunlardan ibarettir. Sözelimi Yunan mitolojisinde gördüğümüz gibi insan biçimine sahip ve birbirleriyle insani ilişkiler kurmuş tanrılar yoktur. Mevcut tanrılar insan yaşamıyla ilgilenmezler ve onlara karşı derin nefret ve sevgi duyguları beslemezlerdi; tabiri caizse gayrı şahsi benliklerdi; birbirleriyle ilişki kurma becerisine sahip değillerdi fakat insanın başına hayır ve şer getirebilirlerdi. Genellikle kendi bölgelerinde sınırlı kalırlardı ama yapay bir meskene ya da oturdukları yerin incelikle süslenmesine gereksinim duymazlardı. Zamanla gitgide kendi işlevlerinde özelleştiler ve bu yüzden de kendilerine ibadet edenlere gerçek bir koruyucu bakım sağlamadılar; soğuk, kalpsiz bir hiyerarşiydi onlarınki, görevlerini ifa etmeye hazırlardı ama sadakat ve şevk uyandırmaktan uzaktı. Şimdi de Romalıların tanrılarla ilişkilerini nasıl algıladıklarını soralım.

Tanrılarla İnsanların İlişkileri

ROMALILAR, ÖZÜNDE PRATİK bir karaktere sahiptiler ve zihinsel tutumları avukatlarinkini andırıyordu. Dolayısıyla tapındıkları kutsal varlıklarla kurdukları ilişkide duygulara ve sevgiye pek yer yoktu: Her şey açıkça anlaşılmış kurallar dahilinde düzenlenmeli ve resmî bir kesinlik içinde yürütülmeliydi. Dolayısıyla *ius sacrum*, dinsel açıdan haklar ve görevler, *ius publicumun*, yani devletin temel yapısının bir bölümü gibi görülür ve Marquardt'ın da dikkat çektiği üzere Roma dininin kurucusu olarak kabul edilen Numa'nın peygamber ya da şair değil, bir kral ve kanun koyucu olması kayda değer bir durumdur.

Bütün dinlerde olduğu gibi basitçe kendinden yüce bir güce duyulan bağımlılık hissiyatıyla (*religio*) yola çıkan Romalı, bu bağımlılığı insanoğluyla tanrı arasında toplumsal bir sözleşmeye benzettiğinde ona kendine özgü rengini vermiş olur. İki taraf da üstüne düşeni yerine getirmekle yükümlüdür: Bir tanrı, bir insanın duasını gerçekleştirirse şükran belirten bir armağan sunularak karşılığı verilmelidir: Bir insan “zorunlu görev ve hizmeti”ni yerine getirirse bu sefer tanrı karşılığını vermelidir: Karşılık vermiyorsa

bunun sebebi insanın kuralları harfiyen yerine getirmekte bilinçsizce hataya düşmesinden ya da tanrının sözleşmeyi bozmasındandır. Bu hâliyle tanrı bir nevi mahkemenin dışına çıkmıştır ve insan başka yerde yardım arayabilir. Bu anlayıştan yola çıkarak Roma'nın eski tanrılara yakarışlarının hiçbirine cevap bulamayınca cevap alma umuduyla koşulların yarattığı gerginlik altında yabancı tanrısal varlıklarla kültleri benimsemesinin sırrına vâkıf oluruz.

Romalı bireylerin ya da Roma devletinin normal dinsel eylemlerinden bir-ikisini göz önüne aldığımızda sözleşme mefhumu belki daha açık görünebilir. Önce düzenli verilen kurbanları ya da devlet takvimi veya aile *sacrasının* buyurduğu ibadetleri ele alalım. İnsanın *pietasi*¹⁰ tamamen yerine getirilmesine bağlıdır ancak dikkatsizlik sonucu unutulabilir ya da ritüelde bir hata yapılabilir. Bu takdirde tanrılar sözleşmede üstünlüğe sahip olur ve üstlerine düşeni yerine getirmek zorunda kalmazlar ama insan bir *piaculum* sunarak durumu düzeltebilir. Bu *piaculum* ilave bir kurban ya da orijinal ayinin tekrarlanması şeklindedir. Mesela Cato, çiftçisine tarlalarının arınması için talimat verdiğinde ona kayda değer iki çare sunmuştur: “Adaklarının hepsinde bir şekilde hataya düşmüşsen şu sözleri kullan: ‘Mars Baba, sana önceden adadığım domuz, koyun ve öküzden (kırsal kurbanların en kutsal bileşimi) memnun kalmadıysan şimdi sunduğum domuz, koyun ve öküz seni sakinleştirsin.’ Şayet adaklarının sadece birinde ya da ikisinde hataya düşmüşsen o hâlde şunu de: ‘Mars Baba, o domuz (veya başka hayvan) seni memnun etmediyse şayet, bu domuz seni sakinleştirsin.’” Öte yandan kasti ihmal için bir çare yoktur: İnsanoğlu *impius*¹¹ davranmıştır ve tanrılar onu gönüllerince cezalandırabilirler (*deorum iniuriae dis curae*).

Düzenli ifa edilen dinî merasimler dışında tanrıyla insan arasında yeni ilişkiler doğuracak özel durumlar da olabilir. Bazen ilişkiyi başlatan insan olmuştur: Aklına koyduğu bir şey için tan-

¹⁰Lat. Görev duygusu, görev (ç.n)

¹¹Lat. Saygısız, dini görevlere hürmet etmeyen (ç.n)

rıların rızasını almak üzere arzusu yerine gelirse belli eylemler yapmayı ya da kurbanlar vermeyi üstleneceği bir sözleşmeye yani *votum*'a girebilir. Bu işlem başından sonuna tamamen yasaldir: İnsan yemini ettiği anda *voti reus* olur, tıpkı bir davada kararın açıklanmasını bekleyen bir sanık gibi; tanrılar sözleşmede kendilerine düşen rolü yerine getirdiklerinde ise insan *voti damnatus* olur, yani davayı kaybettiği için hüküm giyer, zarara açık hâle gelir; ettiği yemini yerine getirmezse bağımsızlığını da elde edemez: Adak yazıtlarında kullanılan tipik ibare *notum reddidi lubens merito*'dur (*Yeminimi memnuniyetle yerine getirdim*). Tanrılar dileği yerine getirmediyse insan tabii ki özgür kalır, bazense sözleşme yemini eden kişinin eylemi için belirlediği bir vakte kadar geçerlidir: Yasal kesinlik bu vakitten öteye geçemez.

Bazen de tanrılar girişimde bulunabilir. Bariz bir talihsizlik, bir deprem, yıldırım düşmesi, büyük bir kıtlık, uğursuz bir doğum veya bunlara benzer başka bir olay, *prodigium* ya da tanrının memnuniyetsizliğine dair bir işaret kabul edilirdi. Bir şekilde insanoğlu sözleşmeyi bozmuş olmalıdır ve *pax deum*'un, insanla tanrı arasındaki normal ilişki dengesinin kurulması devletin görevidir. Böyle bir durumda yapılması gereken, insanlar (ya da tanrının memnuniyetsizliğinde payı olan insanlar) için hem talihsizliğin asıl sebebini yok etmek hem de gelecekteki ilahi öfkenin sebeplerinden sakınmak gibi iki amaçla *lustratio* yani kutsal bir arınma düzenlenir. Ticari anlayış belki çok belirgin değildir ancak altta yatan yasal ilişki fazlasıyla bellidir.

Romalılarla tanrıları arasındaki ilişkinin iyi mi kötü mü olduğu sorulduğunda doğru cevap muhtemelen ikisinin de olmadığıdır. Bu ilişki daha ziyade Aristoteles'in insan ilişkilerini tarif ettiği şekliyle "çıkar ilişkisi"dir: İki taraf da fayda sağlamayı umduğu için bu ilişkiye girmiştir ve iki taraf da yükümlülüklerini yerine getirdiği müddetçe sürmüştür.

Törenler

ZAMAN ZAMAN Eski Roma dininin dogmaları ve inançları olmayan bir kült ve ritüel dini olduğu söylenmiştir. Gördüğümüz gibi bu iddia kesinkes doğruları yansıtmıyor, inancın olmadığını söylemektense örtük olduğunu söylemek daha adildir.

Bunu sözgelimi Cicero'nun din konusundaki, insanoğlunun tanrının yardımına bağımlılığı gibi temel bir düşüncenin açıkça belirtildiği diyaloglarında görebiliriz. Ailenin ev içi tapımında kült daima bir ölçüde “duygularla karışmış” ve onu daha canlı, en nihayetinde de devlet dininden daha kalıcı bir gerçeklik kılan bir inançla kutsanmıştır. Topluluk geliştikçe inancın arka plana gerilediği de şüphesiz doğrudur. Gelişmeler teolojide değil kültürte yaşanmıştır; öyle ki, örnek verecek olursak Cumhuriyet'in sonunda Furrinalia şenliği her sene 25 Temmuz'da gerçekleşirken, Cicero'dan öğrendiğimize göre tanrıça Furrina'nın tabiatı ve işlevi tamamen bir sanı meselesidir, Varro ise tanrıçanın adını yalnızca iki kişiyi bildiğini anlatır. Teolojiyi karartıp törensel olanı yücelten basit bir zamanaşımı da mevcut değildir. Bu ikisinin nispi konumu altında yatan düşünce, tanrıyla insanın ilişkisi fikrinin dolaysız ve

tabii sonucudur. Bağlılık, bizim anladığımız hâliyle dindarlık ve ilahi bir varlık hissi dinin dayandırıldığı tamamen yasal algıyla emredilemeyeceği gibi teşvik de edilemez. “Sözleşme mefhumu”, “doğru ruh hâli”nden ziyade doğru ifayı gerektirir. Eski dine dair kalan kayıtların hepsinde dikkatimizi çeken bariz özellik ritüelin hatasızlığıdır. “Düzgün ve sıralamaya uygun” ifa edilmesi yetmez, törenin ve etraftaki koşulların her detayına müthiş bir özen gösterilmelidir. Duanın tek bir sözünün atlanması ya da yerine başka bir söz kullanılması, kurbanın en ufak bir direnç göstermesi, etrafta duranlar arasında en ufak düzensizlik, hatta bir farenin ses çıkarması bile bütün ritüelin bozulması ve her şeyin silbaştan yapılmasını gerektirmek bakımından yeterlidir. Roma rahipliğinin ana işlevlerinden biri dua ve ritüel geleceğini olduğu gibi muhafaza etmektir. Yetkili memur, devlet adına kurban sunduğunda *pontifex* yanında durup okuması gereken duayı (*praeire*) söyler. Elimizdeki en eski Latince örneği Saliî’nin yani Mars rahiplerinin nesilden nesile aktarıp titizlikle tekrar ettikleri ve Quintilian’ın bizi temin ettiği üzere anlamını hiç bilmedikleri ilahisidir. Sadece törende sarf edilen sözler hayati öneme sahip değildir; başka ayrıntılara da aynı sahillikle yaklaşılması gerekir. Daha önce de gördüğümüz üzere mekân, tanrısal varlığın algılanmasında temel özelliklerden biridir. Bu durumda Roma halkını tanrıçanın gözlerinin önündeki eski evi yerine Palatinus’taki kendi sarayının sınırları dahilindeki ikinci Vesta mihrabına razı etmesi için Augustus’un ve maiyetinin bütün nüfuzlarını kullanmaları gerekmiş olmalıdır. Sunulacak münasip armağanın seçilmesi yine çok mühim bir meseledir ve dikkate alınan pek çok düşünce neticesinde karar verilir. Kurbanın cinsiyeti, adandığı tanrısal varlığın cinsiyetiyle aynı olmalıdır. Yerin üstündeki tanrılara beyaz hayvanlar, yerin altındakilereyse siyah hayvanlar kurban edilmelidir. Ekim bayramında Mars’a at, Iuno Caprotina’ya keçi ve Robigus’a köpek sunulmalıdır. Parilia gibi daha kırsal festivallerdeyse sunulanlar darıli hamur işleri ya da birkaç kâse süt kadar basit olabilir. Aslen kırsal bir tanrısal varlık olduğundan dolayı Bona Dea için törende sunulan şa-

raplardan “süt” adıyla bahsedilmesi gibi tuhaf bir kaide vardır. Festivallerde yer alacak kişiler de katı kurallarla belirlenmiştir: 1 Mart'ta kutlanan Matronalia'ya, 9 Haziran'da kutlanan Vestalia'ya ve Bona Dea'nın gece bayramına erkekler katılamaz. Clodius'in M.Ö. 62'de gerçekleştirdiği ve fenalığıyla nam salan serüveni din merakının en düşük olduğu dönemde bile bu kuralın ihlal edilmesinin nasıl bir skandalla sonuçlandığını gösterir. *Saturnalia* ve *Compitalia* (Lares bayramı) gibi birtakım festivallere köleler özellikle kabul edilir, öte yandan *Matralia*'da (matronlar bayramı) anlamlı bir biçimde kovulmak üzere bir kadın köle getirilir.

Ritüelin sahilliği kavramı bayramların bazılarını etraflica incelediğimizde daha açık görülecektir belki ancak Roma'da dinsel tutumu anlamak açısından bunu en baştan insanın tanrıyla ilişkisinin ifadesinin temel parçası olarak görmek büyük önem arz etmektedir.

İlişkinin Doğrudanlığı (Rahiplerin İşlevleri)

İNSANLIKLA TANRISAL VARLIKLARI birbirlerine yabancılaştırma eğilimindeki ritüellerde rastlanan bütün bu sahilliğe tezat olarak Roma dininin daha az öne çıkan bir özelliğine dönebiliriz: Tanrıyla kullarının arasındaki ilişkinin yakınlığı.

Birey, tanrının sunağına dilediği an dua etmek ya da armağan sunmak üzere yaklaşabilmekle kalmadığı gibi bütün insan toplumlarının dinsel temsilcileri aynı zamanda toplumlarının liderleridir de. Ailede evin reisi (*pater familias*) aynı zamanda rahiptir ve bütün ailenin, hem özgürlerin hem kölelerin dinsel ibadetlerinin yürütülmesinden sorumludur: Aile reisi karısıyla kızlarına ocakla (*Vesta*) ve kilerle (*Penates*) ilgili törenleri, kahyasına tarlalarını koruyan güçlere (*Lares*) kurban verme işini emanet eder ama evdeki ve tarlalardaki diğer ibadetleri kendisi yürütür ve oğulları da rahip yardımcısı görevi görürler. Senede bir kez mülklerinin sınırlarında komşularıyla bir araya gelip sınır taşları üzerinde genel müşterek tapımı gerçekleştirir. Ailenin aynı soyadını taşıyan daha geniş kısmında¹² (*cognomen* değil, *nomen*) aileye mensup

¹² Burada şüpheye yer vardır ama yine de bkz: De Marchii, *II Culto Privato*, cilt:2

Vesta Bakireleri

sacra lider kabul edilen daha varlıklı fertlerin elindedir; Clodius'un başka bir ailece evlat edinilmesinin ardından bile kendi evinde *Gens Clodia* tapımını yürütmesi gibi ilgi çekici bir örnek de vardır elimizde; ayrıca Vergilius'un *Potitii* ile *Pinariî gentes*'inin¹³ kurucularının *ara maxima*'da evlerinin geleneksel ayrıcalığı olarak Hercules'e kurban verişlerini anlatan resimlerini de hatırlayabiliriz.

Dinsel amaçlarla toplumlar (*sodalitates*) kurulduğunda Salii ve Luperci örneklerinde olduğu gibi dinsel temsilcileri olması için kendi *magistrilerini* seçerler. Devleti oluşturan en büyük toplulukta ise rahiplik görevi kralındır ve Romalıların çok sevdiği o kursursuz paralellik içinde (*pater familias* gibi) kral da Vesta'yı "kızları"na yani Vesta bakirelerine teslim eder. Cumhuriyet kurulduğunda da özel bir yetkili olan *rex sacrorum* kralın ritüellerdeki vazifelerini devralırken Vesta bâkirelerinin dinsel kanunlar açısından denetimi, resmî ikametgâhı Numa'nın sarayı *regia*'da yer alan temsilcisi *pontifex maximus*'a geçer. Devlet, evin genişletilmiş hâlinde ibarettir ve devletin başı aynı zamanda toplumun dinsel temsilcisidir.

Madem tanrılara böyle doğrudan yaklaşılıyordu Roma dininde rahibin konumu nedir diye sorulabilir. Roma'da rahiplikle ilgili iki husus muazzam önem taşırdı. Öncelikle rahipler, toplumun kalasından ayrı tutulan bir sınıf değildi. Rahiplikle seküler makamların bir arada tutulmasına dair kısıtlamalar olsa da (*rex sacrorum* örneğinde her zaman ve birkaç istisna dışında daha yüksek konumdaki *flamin*lerde gözlendiği gibi) *pontifex*ler her zaman kamu hayatında rol alabilirlerdi ve onlarla topluluğun geri kalanı arasında herhangi bir engel bulunmazdı: Iulius Ceasar'ın bizzat kendisi *pontifex maximus*'tu. İkincisi, rahipler tanrının temsilcileri ya da tanrıyla insan arasındaki araçlar gibi değil, devlet tapımının yerine getirilmesi için atanmış idari yetkililer gibi kabul görürlerdi; tıpkı kamusal ve askerî görevler için devlet memurları nasılsa onlar da öyleydiler. Başlangıçta devlet kültüründe krala türlü vazifelerinde destek olmak üzere seçilirlerdi. *Flamin*ler belli başlı tanrı-

¹³Lat. Klanlar (ç.n)

sal varlıkların özel rahipleri olarak görev yaparlardı; bunlar arasındaki en önemlileri Iuppiter, Mars ve Quirinus'un üç yüce rahibidir (*flamen Dialis*). *Pontifex*ler, bazen kralın özel durumlarda temsilciliğini yaparlar ama bilhassa kralın dinsel meclisini kurarlardı; bu meclis bir danışmanlık makamıdır, ritüeller konusunda krala tavsiyeler sunar ve geleneklerin emanetçiliğini yapardı. Sonraları *flamin*ler asıl karakterlerini korumaya devam etmişlerdir. *Pontifex*ler ve özellikle de *pontifex maximus*, devlet dinin bütün organizasyonundan sorumluydular ve din ilminin muhafızları ve yorumlayıcıydılar. Devlet kültüründe rahipler çok önemli bir rol oynarlardı ancak bireyin tapımıyla ilişkileri gerçekten de çok azdır. Özel tapım üstünde genel bir denetime sahiptirler. Yeni bir ev içi kültürün başlaması için onların izni gerekirdi; ritüeller ya da dinsel ibadetler konusunda şüpheye düşen özel kişiler de karar bildirmesi için *pontifex*lere danışabilirlerdi. Aksi hâlde rahipler ailenin ibadetine asla müdahale edemezlerdi. Buna tek istisna en kutsal biçimiyle evlilik (*confarreatio*). Zira bazı rahipliklerin hakkı çocuklara geçtiğinden evlilik, devlet dininin bir töreni kabul edilmiştir.

Birey, özel tapımında tanrısal varlığa doğrudan erişebilmiştir; kuşkusuz rahiplerin aracılığı olmaması ve tanrısal güce doğrudan erişme sonucunda doğan duygusal tatmin ve ondan aşağı kalmayan kişisel sorumluluk duygusu ev içi tapımın, devletin örgütlü ve resmî kültlerine nazaran daha gerçekçi ve kalıcı olmasını sağlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Erken Dönem Roma Tarihi

Tarım Toplumu

ROMA DİNİNDE GÖRMEYİ bekleyeceğimiz ana özelliklere dair bu resmin ardından farklı bölümlerine daha etraflıca bakma teşebbüsünde bulunabiliriz; ama bunu yapmadan önce Roma toplumunun durumuna ve karakterine dair bir anlayış geliştirmek gerekir: Dinin belirlenmesinde insanoğlunun doğal çevresi ve uğraşlarının etkisi az değildir. Bu konu, epey ihtilafa sebep olmaktadır ancak bizim amacımız için önem taşıyan bazı gerçekleri kanıtlanmış kabul edersek haksız olmayız. “Roma” denebilecek ilk yerleşim Palatinus Tepesi topluluğuydu. Palatinus Tepesi diğer tepelere nazaran vadilerin arasında daha sarp yükseliyordu ve doğal yapısıyla tahkimat kurmak için çok uygundu. Tarihçilerin deyişiyle “Roma meydanı”nın (*Roma quadrata*) sınırlarını çizen surların dış hatlarıyla onları çevreleyen kutsal çitlerin (*pomoerium*) izleri hâlâ görünmektedir. Palatinus topluluğu hiç kuşkusuz komşu vadilerle tepelerde de tarımcılık yaptılar ve zamanla yerleşimlerini Esquilinus, Caelius tepeleriyle daha alçak tepeleri de içerecek şekilde genişlettiler; bu bölge Roma’nın gelişiminin sonraki aşaması *Septimontium*’u oluşturunuyordu. Bu esnada Quirinalus ile Vimina-

lus'un karşı tepelerinde benzer bir yerleşim kurulmuştu. Nihayet iki yerleşim birleşti ve Capitole vadide onları ayıran toplanma mekânları Forum'u da sınırları içine aldı. Böylece hakiki Roma dinini meydana getiren dönemdeki gelişimini en kapsamlı şekilde yansıtan *Dört Bölge*li Roma kurulmuş oldu. Bütün bu aşamalar dinsel geleneklerde kendi izlerini bıraktılar. Lupercali'da *Roma quadrata* öne geçirdi: Tören mekânı Palatinus'ta (*Lupercal*) bir mağaradan fazlasıdır, ancak Luperci sınırların etrafında arındırma amaçlı dolaşırken hududunu belirleyen Palatinus Tepesi'nin çevresidir. Senede bir kez 11 Aralık'ta Septimontium bayramı kutlanırdı, bu bayramı bütün halk değil yalnızca *montani*, Roma'nın büyük ihtimalle ikinci yerleşiminde yer alan kesimlerinin sakinleri kutlardı. Quirinalis yerleşiminin eklenmesi de daha önceden Quirinal topluluğun yerel tanrısal varlığı olduğu düşünülen Quirinus'un büyük devlet tanrılarının diğerlerinin arasına dahil edilmesiyle kendini gösterir.

Gelgelelim bizim için ilk yerleşimlerin tarihçesinden çok karakterleri önemlidir. Roma'nın ilk dönemlerinde bir tarım toplumu olduğundan bahsetmiştik: Roma'yı tarımsal ev halklarından oluşmuş bir topluluk olarak tarif etmek daha doğru ve konuyu anlamaya yardımcı olacaktır. Roma'nın hem dinsel hem yasal kurumları aileyi (*familia*) asıl örgüt birimi olarak gösterir: Birey tek başına bir önem taşımazdı, topluluk ailelerin toplamıydı. O hâlde ev içi tapım, topluluğun dininden bağımsız olmakla kalmıyor, aynı zamanda topluluk dinini şekillendiriyordu; doğrusu şu ki, ev tapımı toplumsal dinin tarihsel ve mantıksal kökeniydi. Bununla beraber ilk dönem Roma tarımcısı ev halkıyla sınırlı tutulamazdı. Tarlaların sürülmesi ve sürünün bakımı esnasında komşusuyla rastlaşırdı ve tabii bu müşterek çıkarları da müşterek dualarla şükran armağanlarını aklı getiriyor. İşte buradan da devlet takviminin temelini oluşturan çok sayıda tarım bayramı doğmuştur ama özünde, bazılarının hâlâ olduğu gibi, bu bayramlar tarımcılıkla geçinen ev halklarının gruplar hâlinde yaptıkları bağımsız tapım uygulamalarıdır. Zamanla topluluklar yukarıda bahsettiğimiz yönlerde

büyüdükçe onlarla birlikte örgütlü bir devlet algısı da büyümüş, ev halklarının ya da klanların (*gentes*) toplamından daha fazla bir anlam kazanmıştır. Birlik duygusu güçlendikçe tanrılara ortak tapım ihtiyacı da güçlenmiştir ve devlet kültü öncelikle topluluk adına üyelerinin evlerinde ayrı ayrı ya da tarlalarda yaptıkları müşterek tapınımın, ortak ihtiyaçlarının giderilmesi adına yapılan ritüellerin bir tekrarı olarak var olmuştur. Ancak devlet kavramı üyelerinin ihtiyaçlarının dışında ve ötesinde en az iki fikir daha içermelidir. Devlet içindeki huzurun sağlanması için dahili bir örgüt ve başka devletlerle ihtilaf yaşanacağı için saldırı ve savunma amaçlı harici bir örgüt kurulması gerekmektedir. Din, yeni fikirlerin izinden gider ve tarlaların eski tanrısal varlıklarından ikisinde adalet ve savaş kavramları gelişir. Peşinden örgütlü yapı gelir ve devlet tanrılarıyla devlet ritüelleri daha belirgin ve kesin bir hâl alır.

Dinin bu üç bölümünü önerilen sırada ele almak hem doğal hem uygun olacaktır: aile tapımı, tarlalar tapımı ve devlet tapımı. Ancak hem dinin bu bölümlerinin hem de bunlara dair kanıtların sık sık çakıştığını unutmamak gerekir. Ev içi tapım, tarlalar tapımından tam anlamıyla ayrıştırılamaz; gördüğümüz kadarıyla devlet kültü ise diğer ikisinin büyükçe bir kopyasıdır. Ev ve tarım kültü için bulunan kanıtlar kendi içinde yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple sık sık devlet içindeki muadillerinden anlam çıkarmamız gerekecek. Hepsinden öte bu üç tapım arasında Romalıların aklında katı ve sabit bir çizgi yoktur; fakat tahlil amacıyla ayırım yapmak kıymetli olacak ve tarihsel gerçekleri yansıtacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Aile Tapımı

Tanrısal Varlıklar

AİLE TAPIMI, DAHA önceden öne sürüldüğü üzere, aile yaşamıyla yakinen ilişkili belli başlı nesnelerin kutsallığı kavramından gelişmiş gibi görünmektedir. Kapı, dış dünyadan korumaydı, ev halkı sabahları çalışmaya kapıdan çıkıp gider ve akşamları dönerlerdi; ocak, sıcaklık ve beslenme sağlardı; kilerde ise ileride kullanmak üzere yiyecekler saklanırdı. Büyük ihtimalle başlangıçta nesnelerin bizzat kendilerine tapınılıyordu fakat Roma'nın etkinliğinin görülmeye başladığı söylenebilecek zamana gelindiğinde hiç kuşkusuz “animizm” bu tapımı nesnelerin içinde yaşayan Ianus'un, Vesta'nın ve Penates'in ruhlarına duyulan hürmete dönüştürdü.

Ianus'un ev tapımına dair bize aktarılan bir bilgi olmamakla birlikte kapının savunması önemli olduğundan ve kapıyı asıl kullanan kişiler, evin erkekleri olduğundan Ianus'un ruhunun kültünden *pater familias*'ın denetimi altında erkeklerin sorumlu olduğunu varsayabiliriz. Vesta'ya ise ev için yemek hazırlarken sık sık kullandıkları ocakta elbette kadınlar tapıyordu. İlkel Romalıların (ölüleriyle beraber gömdükleri modellerin ve Forum'daki son kazıların ortaya koyduğu üzere) yaşadıklarını andıran yuvarlak

kulübede “alev alev yanan ocak” (*Vesta* buna benzer bir anlam taşır) kutsallığı en bariz şeydir; bu sebeple *Vesta*’nın basit kültünün Roma tarihi boyunca kalıcılığını koruması ve ilk kavramından fazla sapmamış olması şaşırtıcı değildir. Ovidius dahi araştıran kişiye “*Vesta*’yı canlı alevden başka bir şey gibi düşünme” ve “Ne *Vesta* ne de ateş bir surete gerek duyar” diyecektir; Ovidius’un ilk din anlayışına tuhaf bir şekilde yaklaştığı kavrama hâlleridir bunlar. *Penates* de aynı şekilde kileri koruyan ve bereketlendiren ruhlardı. Sonra bireysel tanrısal varlıklar anlayışı netleştikçe bu ruhlar, kabul edilen bireysel tanrılardan yahut ülkenin ya da devletin tanrılarından biriyle özdeşleştirildiler. Her aile reisi bunların arasından kendi ailesi için ilgili *Penates*’i seçmiştir: *Ceres, Iuno, Iuppiter, Pales* ilk zamanlarda seçilenler arasındaydılar. Bu seçimin keyfi olduğunu öne süremeyiz: Aile ve klanın hatta muhtemelen bölgenin gelenekleri bu seçimi belirlemiştir; tıpkı şimdiki zamanda Roman Katolik bir ülkenin koruyucu azizlerinin seçildiği gibi.

İlk aile tapımlarında iki tanrısal varlık daha dikkat çeker ve ikisi de Roma’ya özgü dinsel hissiyatın bir ürünüdür: *Lares Familiares* ile *Genius*. *Lares*¹⁴ aslen aile tarlalarının ruhları gibi durmaktadır. Cicero’nun dediğine göre onlara “evden görünen tarlada” tapınılırdı, *Compitalia*’da kendilerine özgü senelik bir bayramları vardı, bu bayramlar iki ya da daha çok mülkün sınırın olduğu yerlerde, yani *compita*’da kutlanırdı. Gelgelelim bu ruhlardan biri olan *Lares Familiares* ev ve aile üstünde özel bir sorumluluk sahibiydi ve diğer ev içi tanrılarla birlikte onlara da ocakta tapınılırdı. Köleler dahil bütün aile onların koruması altında olduğundan *Lares Familiares* kültü özellikle kâhyanın eşinin (*vilica*) sorumluluğuna verilmiştir. Düzen olarak ayın büyük bölümlerinde, *Kalends, Nones* ve *Ides*’te tapınılan *Lares Familiares*’in aile tarihçesiyle yakın ve güzel bir bağı vardır. Doğum, evlilik, birinin evden ayrılması ya da eve dönmesi, hatta (tipik bir Roma eklentisi olarak) evin oğullarından birinin ilk kez konuşması gibi durumlarda *Lares*’e sunuda

¹⁴ Tamamen farklı bir teoriye göre *Lares*, ölü ataların ruhları ve *Lar Familiares* de ailenin ölülerinin tecessüm etmiş hâlidir.

bulunulurdu. Tabii ailede ölüm olunca özellikle kutsal bir kurban verilirdi.

Genius belki de modern zihinler için Roma dininin en zor kavramıdır. Ondan “koruyucu aziz” yahut “iyilik meleği” olarak bahsedilegelmiştir. Bu ikisi *Genius*’a yakın kavramlar olmakla birlikte fazlasıyla belirli ve antropomorfiklerdir: *Genius*’u en iyi “*numen*” mefhumunu aklımızda tutup kelimenin köküne bakarak (*Genius* kelimesi *gignere* yani doğurmak, vücuda getirmek kökünden gelir) anlayabiliriz. Sonuçta insanoğlunun da diğer nesneler gibi içinde yaşayan bir ruh olduğunu düşünmek “animizm” gibi kavramların doğal gelişiminin sonucuydu (buradaki “ruh” bizim ahlak ve akıl gücü algımızdaki ya da kadim hayati öz algımızdaki ruh değildir); ancak kelimenin kökeninin de akla getirdiği gibi başlangıçta bu, ona üretme, doğurma gücünü veren ruhtur. Dolayısıyla evde *Genius*’un alanı ocak değil zifaf yatağıdır (*lectus genialis*). Bu kavram biraz daha genişledikçe *Genius* gelişmiş erkekliğin bütün güçlerini, neredeyse kişiliğini, bilhassa keyif ve neşeye yarayan güçlerini ifade eder: *Genium curare*, *genio indulgere* yani “kendine bakmak” ve “kendini şımartmak” gibi bilindik deyişlerin kökeni budur. O hâlde her erkeğin *Genius*’unda bu “erkeklik ruhu” vardır ve buna mukabil her kadının da *Iuno*’su yahut kadınlık ruhu vardır ve sahiplerinin doğum günlerinde bu ruhlara tapınılır. Sonradan *Genius*’a onu taşıyan kişinin iyi ve kötü talihi üstünde güçler atfedilir ama *Genius* asla bir tanrının bağımsızlığına kavuşamaz ve tanrıdan ziyade bir *numen* olarak kalır. Bireyler ayrı ayrı kendi *Genius*’larına hürmet ederler ama aile kültü bekleneceği üzere evin efendisinin *Genius*’uyla yani ailenin üstün *Genius*’uyla ilgilenirdi. Kendi özel bölgesi dikkat çekilen sebepten ötürü zifaf yatağıydı. Sembolü olan ev yılanı saygı duyulan bir ev sakini gibi kabul edilir ve başına kötü bir şey gelmesi evin efendisinin bir talihsizlik yaşayacağına yorulduğundan değer görürdü. *Genius bayramı* doğal olarak evin efendisinin doğum günüydü ve o gün kölelerle azat edilmiş köleler aileyle birlikte tatil yapar ve *Genius domus*’a sunmak üzere armağanlar getirirlerdi. Antropomorfizmle duyusal

temsilin bütün Roma dinine egemen olduğu sonraki dönemlerde çizilen resimlerde ailenin diğerk tanrıları Yunan tanrısal varlıklarının biçimlerine göre tasvir edilmiş olsalar da *Genius* ya sembolik bir yılanla temsil edilmiştir ya da evin reisinin, yani sahibinin insan hatları ve özellikleriyle belirtilmiştir ki bu gerçek, dikkat çekici olduğu kadar altta yatan kavramı açığa çıkarmaya da yardımcı olabilir.

Kapı ve ocağın o zamanki ruhani tanrıları, kilerin özellikle seçilen tanrısal varlıkları, ev halkına nezaret eden tarla-gücü ve efendinin kişiliğinin ruhu ilk evlerin tanrılarıydılar ve ev dini bunların tapımları etrafında toplanmıştı. Şimdi bunun aile yaşamıyla ilişkisini görmeye gayret etmeliyiz.

Din ve Aile Yaşamı

AİLENİN TANRISAL VARLIKLARINA kurban verilen başlıca günleri, *Kalends*, *Nones* ve *Ides*'te *Lares*'e; efendinin doğum gününde ise *Genius*'a armağanlar sunulduğunu gördük. Artık daha geç döneme ait olsalar da süregelen ev içi gelenekleri temsil ettiği şüphesiz çizimlerdeki ayinlerden doğru bir resim oluşturabiliriz. Sözelimi *Herculaneum*'daki bir duvar resminde (Roma âdetlerine göre) *Genius*'un ve bereket boynuzuyla yuvarlak bir sunak veya ocakta kurban verirken temsil edilmiş başı örtülü bir *pater familias* vardır. Onun karşısında duran flütçü (*tibicen*) diğer bütün uygunsuz sesleri bastıracak şekilde flütünü çalarken iki yanda da kısa kurban tuniklerinden (*limus*) giymiş, refakatçi (*camilli*) görevi gören daha küçük iki figür, muhtemelen oğulları, durur; biri sol elinde kutsal kabı (*patera*), sağ elindeyse çelenkler veya daha büyük olasılıkla kurbanı süslemek için kurdeleler taşır. Diğeri *victimarius* rolünü üstlenmiştir, kurban edilecek domuzu getirmektedir ancak domuz sunağa doğru neredeyse aşırı bir hevesle gitmektedir, şüphesiz kurbanın hükümsüz kalması için yeterli bir mukavemet olmadığını göstermek içindir bu.

Fakat bizim bakış açımıza göre bu tür resmî tapımlar, dinin ailenin gündelik yaşamında oynadığı rol kadar mühim değildir. Hem daha önceki hem de daha sonraki dönemlerde gerçek anlamda dindar kişilerin, günlerine, aile tanrılarına dua ederek ve kurban vererek başladıklarına dair kanıtlar mevcuttur. Vergilius'un Aenas'ı gibi tipik bir dindar, kelimenin her anlamıyla "ocakta uyuklayan alevi canlandıracak ve dün tapındığı *Lares*'le küçük *Penates*'e tekrar memnuniyetle yaklaşacaktır."

Muhtemelen burada istisnai bir adanmışlık söz konusudur. Normalde ailenin gündelik tapımı daha ziyade aile yemeği etrafında yoğunlaşmıştır. Eski basit evlerde masa, ocağın yanına kurulur, reis ve erkek birlikte masaya oturduğunda yemeğin bir kısmı özel bir kutsal tabakla (*patella*) ayrılır ve tanrılarının payı olarak ateşe atılırdı. Bazen tütsü, sonra da şarap sunumu eklenirdi: İmgeler kullanılmaya başlandığında *Lares*'le *Penates*'in küçük heykelciklerini mihraplardan (*lararium*) alıp yemek sırasındaki varlıklarına atfen masaya koydular. İmparatorluk çağının lüks, çok odalı evlerinde bile yemek masası mutfak ocağından uzaksa yemek sırasında ara verilir ve aile, tanrılarına armağanlar sunardı. Köle dönüp tanrılarının memnun olduğunu (*deos propitios*) bildirmeden yemek devam etmezdi. Ailenin dindarlığından gelen bu gelenek, işte böyle kalıcı olmuştu. Özel durumlarda, bazı özel tanrısal varlıklara dualar okunabilirdi; mesela tohumların ekilmesinden önce *Iuppiter*'e yakarılır ve onun için yemekten özel bir pay (*daps*) ayrılırdı. Bütün ailenin gün içinde bir araya geldiği yegâne zamanın kutlanmasının ev içi yaşamda tesiri olması kaçınılmazdı; ahlak açısından doğrudan bir özendiriciliği olmasa da günlük ihtiyaçlarının sağlanması için, kendilerinden yüce bir güce bağımlılık sağlamak amacıyla aileyi bir araya topluyordu.

Yeri gelmişken, ev yaşamının küçük olaylarına bilhassa *Lar* ve *Genius* tapımı bağlantısı açıdan nasıl dinsel önem atfedildiğini görmüş olduk; fakat ev dinine dair çizdiğimiz resmi tamamlamak adına dinin yaşam süreciyle, özellikle de doğum ve evlilik gibi iki önemli olayla alakasını biraz daha yakından incelemeliyiz.

Hayatın hiçbir evresinde *numina*'nın arasındaki işlevsel özelleşme doğum ve çocuklukta olduğu kadar aşikâr değildir. Bize kadar gelen kayıtlarda doğumun başlıca kutsal varlığı *Iuno Lucina*'nın genel koruması dışında yirmi kadar ikinci derece ruh vardır, bunlar rahme düştüğü andan doğuma kadar doğmamış çocuğu ve anneyi kendi alanlarında gözetirlerdi. Doğum gerçekleşir gerçekleşmez bir dizi tören yapıldı; bunlar da bilhassa ilgi çekicidir zira dinsel düşüncenin ilk zamanlarına ait gibi durmakta ve apaçık kırsal bir nitelik taşımaktaydılar. Doğumdan sonra vakit geçirmeden, tarla tanrısalları *Picumnus* ile *Pilumnus*'a kutsal bir yemek sunulurdu, sonra da Romalı, dikkatini anneye çocuğun ateşlenmesi tehlikesine verirdi. Gece olunca üç erkek eşikte toplanır, biri eline balta, diğeri kazık, üçüncü ise bir süpürge alırdı. Önce ikisi elindeki aletlerle eşiğe vurur, üçüncüsü de çöpü kapıdan dışarı süpürürdü. Bu törene üç *numen*'in riyaset ettiği söylenirdi: *Intercidona* (baltayla bağlantılı), *Pilumnus* (kazık yani *pilum*la bağlantılı) ve *Deverra* (süpürme eylemiyle bağlantılı). Varro'nun açıklamasına göre bu törenin amacı insan medeniyetinin hataya yer bırakmayan üç işaretini göstererek yarı vahşi *Silvanus*'un içeri girmesini engellemektir. Bu ayinlerde yapılanları, kötü ruhları kesmek, onlara vurmak ve süpürüp onları kovmak gibi anlarsak muhtemelen yanılmayız. Çocuk erkekse doğumun ardından dokuzuncu günde; kızsız sekizince günde isim verme bayramı düzenlenirdi (*solemnitas nominalium*). Tören, arındırma amaçlıydı (başka bir ismi de *dies lustricus*'tu) ve çocuğun gelecekte kötü tesirlerden korunması için kefarete niyetine bir armağan sunulurdu. Arkadaşlar, çocuğa hediyeler, özellikle de yarım ay (*lunulae*) şeklinde boyun bağları ve erkeklik çağına kadar takılan tılsım vazifesi gören altın toparlar (*bullae*) getirirlerdi.

İlk yıllarında çocuğu gözetken sayısız küçük kutsal varlığın bazısından çoktan bahsettik. Çocuk, ergenlik dönemine kadar onların koruması altında kalır, on yedi yaşına geldiğinde dinsel bir törenle erkeklığe adım atardı. Bayram günü sabahı evde *bullae*'sini ve çocukken giyilen mor çizgili giysisini (*toga praeclata*) aile tan-

rılarının mihrabının önünde bir kenara koyar ve geçmişte ona sundukları koruma için tanrılara bir şükran sunusunda bulunurdu. Sonrasında babası ve arkadaşları eşliğinde, üstünde bu sefer *toga virilis* adlı giysisiyle Capitol'e gider ve *Iuventas*'ın sandıklarına (ya da muhtemelen daha önceleri *Iuppiter Iuventis'e*) bağış yaptıktan sonra yüce tanrısallık *Iuppiter Capitolinus*'a sunuda bulunurdu. Genç bir Romalı'nın çocukluk yaşlarının kutsal özelliği bundan daha iyi gösterilemez.

Confarreatio, özünde dinsel tek evlilik biçimiydi ve *pontifex maximus* ve *flamen Dialis*'in varlığıyla kutsal kılınırdı. Bununla birlikte *Confarreatio* kadar dinsel olmayan *coemptio* töreninde bile evlilik daima *sacrum*'du. Devlet bayramlarıyla (*feriae*) ya da *Vestalia* veya ölüler şenliği (*Parentalia*) gibi belli birtakım *dies religiosi* ile aynı güne denk getirilemezdi. Hem evlilik hem de öncesindeki nişan hayra yorulabilecek alametlerle ilahi bir tasdik almalıydı; her iki törende de batıl inançlar ve folklorik âdetlerle karışmış da olsa dinsel unsur açıkça ortaya çıkıyordu. *Confarreatio*'nun başlıca töreni olarak kısmen kurban kısmen komünyon denebilecek bir eylem gerçekleşirdi. Gelinle damat, üstüne kuzu derisi serilip birleştirilmiş iki sandalyede oturtulur, *Iuppiter*'e kırsal karaktere uygun (*fruges et molam salsam*) kansız sunularda bulunurlardı. Kurbanlarında su, ateş ve tuz gibi temel ev ihtiyaçlarını kullanır ve kendileri de kutsal törenin de adını aldığı kılçıksız buğday ekmeğinden (*libus farreus*) yerlerdi. Daha medeni *coemptio* törenindeki kritik nokta tamamen insani ve yasal bir eylem olan ellerin birleştirilmesi (*dextrarum iunctio*), hemen akabinde törene belirgin bir dinsel önem katan kurban verme eylemi gerçekleşirdi. Gelini damat evine getirmeye ilişkin gelenekler (Catullus'un *Epithalamium*'unda çok güzel tasvir edilmiştir), ailesinden zorla kaçırılması, damadın arkadaşlarının edepsizlikleri, doğurganlığın simgesi olarak fındık atılması, gelinin eşikten içeri kucakta taşınması (muhtemelen gelinin kaçırıldığı ilkel evliliklerin bir yadigarı), gelin düğümünün gelin sedirinde çözülmesi; bütün bunlar belki de dinden ziyade batıl inançlarla yakınlık göstermektedir

fakat devamında iki nokta dikkatimizi çekecektir: Öncelikle gelinin, bir tanesini çeyizi simgelemesi için kocasına vermek, ikincisini ocaktaki yeni *Lares Familiares*'ine sunmak, diğerini de en yakın *compitum*'da sunmak (ev *Lares*'iyle tarla *Lares*'i arasındaki bağlantının açık bir işareti) üzere yanında üç sikke (*asses*) getirmek; ikincisi de törene yardım etmek manasında kendi üzerlerine düşen görevleri ifa eden küçük *numina* topluluğunun, bütün ev hayatı boyunca belirgin kılınan izlerini koruma. Gelini damadın evine getiren *Domiduca*, yolda onu koruyup kollayan *Iterduca*, tören öncesi ona yağlar süren *Unxia*, kuşağını bağlayan ve çözen *Cinxia* ve daha pek çoğu.

Romalıların aile tapımına dair sunduğum bu resim umuyorum ki aile tapımındaki dinsel unsurun devlet tapımında olduğundan daha gerçekçi görüldüğü görüşümü doğrulayacaktır. Aile tapımında daha basit bir düşünce yapısı vardır. *Numina* o kadar soğuk olmadığı gibi daha koruyucudur, tapınanlar ilahi yardıma karşı daha duyarlıdır. Tarlalardaki çiftçinin refakatçisinin resmine baktığımızda tarımsal evin devlet kültürünün prototipi ve temeli olduğunu göreceğiz ama önce şu mühim, canlılarla ölümler arasındaki ilişki meselesine kısaca değinmeliyiz.

Yaşayanlarla Ölülerin İlişkisi

ÖLMÜŞ ATALARIN RUHLARINA tapım ilkel dinlerin çoğunda rastlanan bir özellik olduğundan Romalılardaki varlığından şüphelenmek dahi tuhaf kaçabilir; gelgelelim mesele son derece zor ve kanıtlar yetersiz olsa da yaşayanlar ölülerle süren ilişkilerinin daima bilincinde ve yeraltı dünyası güçlerinin tesirine karşı duyarlıdırlar ancak buna rağmen kesin konuşmak gerekirse bir ölüler kültü olmadığına inanmaya meylediyorum. Ritüelde göze çarpan özellikleri toplayıp altta yatan inanca dair nasıl bir sonuca işaret ettiklerine bakalım.

Ev tapımının en dikkat çekici gerçeklerinden biri, doğum ve hayatın diğer büyük olaylarında dinsel törenler ve inançlarla kuşatılmışken ölüm ânının dinsel bir refakat izi taşımadan geçip gitmesidir: Ölen adam âdeta bu dünyanın ne törenlerinin ona faydasının dokunacağı ne de tanrılarının onu koruyacağı bir yere gitmiştir. Ölümden sonra insanın durumuna ilişkin görüşler farklı zamanlarda farklı etkiler altında değişiklik göstermiştir, ancak bilhassa ölüyü yakmak yerine gömmek uygulamasıyla¹⁵ ilişkili ilk ba-

¹⁵Ölüler yakıldığına dahi sembolik açıdan, gömülmek üzere bir kemiğin

sit anlayış, ölen kişinin ruhunun toprağa battığı, orada dinlenip arada topraktaki bazı açıklıklardan (*mundi*) geçerek yeryüzüne çıktığı yönündedir ve bayram takviminde ölümlerin ortaya çıktığı zamanlar sık sık gözlenirdi. Sonraları bir kesinlik veya evrensellik kazanamasa da hiç kuşkusuz daha dinsel bir anlayış baskın gelmiştir. Bununla birlikte ölümlerin mutluluğunun cenaze törenlerinin gerektiği şekilde yerine getirilmesine bağlı olduğu fikri daima açıktır; dolayısıyla ölü için *iusta* düzenlemek, varisin en ciddi vazifesidir ve törenin düzenlenmesinde kusuru olursa bu ihmalkârlığının kefaretinin sadece her sene *Ceres* ile *Tellus*'a bir dişi domuz (*porca praecidanea*) kurban ederek ödeyebilir; burada dikkat çekici nokta kurbanın ölüye değil yeryüzünün kutsal varlıklarına verilmesidir. Asıl cenaze dinsel bir tören değildir; aile fertleri ve arkadaşları (aslen gece) bir alay oluşturur ve ölenin cansız bedenini –atalarının büstleri (*imagines*) eşliğinde– şehrin dışında bir mezarlığa taşıyıp orada mezara koyarlar. Aile dönüşlerinin ardından derhal ölü bir beden varlığından kaynaklanan kirlilerden arınmak için ayinlere başlardı. İki tören düzenlenirdi; birinde evin arındırılması için *Ceres*'e dişi bir domuz (*porca praecidanea*) kurban edilir ve evdeki çöpler (*exverrae*) süpürülür, diğer bir tören olarak ise ateş ve suyla kendilerini temizlerlerdi. Bunlar yapıldıktan sonra arkadaşlarıyla cenaze yemeğine (*silicernium*) otururlardı. Cice-ro'nun dediğine göre bu yemek ölenden çok hayattaki aile fertlerinin onuruna düzenlenirdi ki matem süreci bozulmasın. Ertesi hafta ise *feriae denicales* ve *novendiale* törenleriyle dinsel matem süreci bitirilirdi. Cenaze sonrasında ölen kişinin unutulduğu anlamına gelmiyordu bu. Her sene ölüm ve cenazenin yıldönümünde ve “güller günü” ve “menekşeler günü” gibi adından kendini belli eden bazı günlerde aile, mezarı ziyaret eder ve tuzlu ekmek (*mola salsa*), şaraba batırılmış ekmek ya da çiçek çelenkleri gibi basit armağanlar sunarlardı. Böyle günlerde dua okunduğuna dair izler de var ama dualar ölüye belirli lütuflar için niyaz etmekten çok dinsel sözlerin tekrarlanmasını andırır.

özenle korunması mühim bir noktadır.

Ailelerin ölüleri için yaptıkları ritüellerin temel özellikleri bu şekildedir; ancak adil bir inanç anlayışı oluşturacaksa bu ritüellere devlet törenlerinden referans alarak ekleme yapmamız gerekir ki devlet ritüellerinde de başka yerlerde olduğu gibi “apaçık” ev kültü görülmektedir. Takvimlerde ölülerle bariz bağlantılı iki kutlamaya rastlarız, bunlar senenin farklı dönemlerinde düzenlenir ve farklı nitelikte törenlerden oluşurlar. Kasvetli şubat ayında (kutsal arınmalarla bağdaştırılır) *Parentalia* ya da *dies Parentales* adıyla bilinen meşhur bayram gerçekleşir (gerçi takvimlerde yer almaz), bu bayramda ailenin ölmüş fertleri (*parentes*, *parentare*) için kurban verilir. Bayram 13 Şubat’ta *Virgo Vestalis parentat* ile başlar ve doruğa çıktığı 21 Şubat’taki *Feralia*’ya dek sürer. Bu günlerde memurlar makamlarının verdiği yetkilerden sıyrılır, tapınaklar kapatılırdı; evlenmek yasaktı ve her aile akrabalarının mezarlarında *sacra privata*’yı andıran törenler düzenlerdi.

Sezon, 22 Şubat’ta *Caristia* adıyla bilinen bayramla, yani hayatta olanların bulunduğu ve *Lar Familiaris* tapımı ile geçen bir nevi “sevgi şenliği”yle kapanırdı. Burada da, aile ayinlerinde olduğu gibi topluluğun bir bütün hâlinde yaşayanlarla ölümler arasında hâlâ varlığını sürdüren ilişkinin huzurlu ve resmî bir şekilde onaylanmasına benzer bir durum görürüz. Mayıs’ın 9’u, 11’i ve 13’ünde bambaşka bir düzene sahip *Lemuria* gerçekleşir. Bir kez daha tapınaklar kapatılır ve evlilik yasaklanır ama ritüelin yapısı farklıdır. *Lemures* ya da *Larvae* (iki ad arasında neredeyse bir ayrım yok gibidir) artık evde hoş karşılanmayan aile fertleri oldukları gibi kovulması gereken düşman ruhlar gibi görülürler.¹⁶ Evin reisi gece yarısı yatağından kalkar, yıkanır ve ev içinde yalınayak dolaşır, bu esnada kötü ruhların hoşuna gitmeyecek işaretler yapar. Ağzına kara fasulye taneleri (yeraltı dünyasına dair bir simgedir) koyar ve bu fasulye tanelerini etrafına bakmadan dokuz kez tükürürken “Bunlarla kendimi ve benim olanı kurtarıyorum,” der: Tekrar yıkanır ve pirinç kap kacağı birbirine vurup ses çıkarır;

¹⁶Bir devlet bayramı olmakla birlikte, elimizdeki bilgilerin ayrı ayrı evlerin ayinlerine dayandığını belirtebiliriz.

dokuz kez “Babalarımızın *Manes*’i burayı terk edin” sözlerini tekrarlar (*Manes* gibi itibarlı bir unvan şüphesiz kibarlık amaçlı kullanılmaktadır), ardından da döner. Burada ölülerin ruhlarının düşmanlığı duygusu apaçık verilmektedir; uygun yiyecekler verilmesi ve ölülerin ruhları mümkün olduğunca çabuk evi terk etmelidir. Bazı âlimler iki bayram arasındaki farkı şu varsayıma dayanarak açıklamaya çalışmışlardır: *Parentalia* layıkıyla gömülen ölüleri anmayı temsil eder, *Lemuria* ise gömülmedikleri için düşman olan ruhlardan korunmak için düzenlenen bir ayındır; gelgelelim Ovid, *Lemuria*’nın daha kadim bir bayram olduğunu söyleyerek bize çok daha manidar bir ipucu vermektedir.

Şimdiye kadar yerüstü tanrıçalarından farklı olarak ölülere ya da yeraltı dünyasıyla bağlantılı kutsal varlıklara benzer herhangi bir şeye işaret yoktu ancak ne kadar muğlak ve müphem olsa da buna dair kanıtlar yok değildir. Son etiyolojik mitlere göre kendi açıklamalarına sahip *Tarpeia*, *Acca Larentia*, *Carna* ve *Laverna* gibi belli birtakım dişil tanrısal varlıkları Mommsen aşağı dünyanın tanrısal varlıkları olarak yorumlarken büyük ihtimalle haklıdır. İlk ikisine ilişkin duyduğumuz anma amaçlı “mezarda kurban verme” eyleminin gerçekte *mundus*’ta bir yeraltı tanrısal varlığına sunuda bulunmak olduğunu düşünebiliriz. Takvim’e göre senede üç kez adına bayram (*feriae* değil *agonia*) düzenlenen *Vediovis* daha somut bir kişiliğe sahiptir. Adından da anlaşılacağı üzere *Vediovis* “*Iove*’nin zıddı”, yeraltı dünyasındaki karşılığı olmalıdır, yani sonradan özdeşleştirildiği Yunan Pluto’dan doğmuş bir kavramdır. Son olarak elbette ölüler dünyasının başlıca tanrısal varlıkları olan *Di Manes* “iyi tanrılar” denen müphem topluluk vardır; dualarda onlara hitap edilir ve *parentalia*’da *mundi* açılışında okunan kutsal sözlerle onlara da yer verilir.¹⁷ *Di Manes*’le ilişkili olarak dişil tanrısal varlıklarla bağ vazifesi gören tuhaf tanrıça *Genita Mana* “doğum ve ölüm ruhu” vardır.

Bu olguların yorumlanmasında şiddetli karşıtlıklar yaşanmak-

¹⁷Mezar yazılarında adlarına ta imparatorluk zamanından, yani tabiatlarına dair yeni bir algı oluştuğundan beridir rastlanmaktadır.

tadır. Bilhassa da konu ölülerin ruhlarına gerçekten tapılıp tapılmadığı olduğunda. Roma tarihinin aşağıdaki yeniden yapılandırmasının Roma dinine dair bildiklerimiz ve elimizdeki kanıtlarla tutarlı olduğunu söyleme riskini alıyorum. İlk baştan beri Romalılar ölülerini bir anlamda canlı gibi görmekteydiler. Ölüler yeraltında yatıyorlardı ama yukarıdaki dünyaya çıkmaya ve canlıların talihlerini belirsiz şekillerde etkilemeye muktedirlerdi, özellikle de yattıkları topraktan çıkan ekinler açısından. Romalıların dini en başta korkuya dayalıyken ölülerini düşman ve varlıklarını bertaraf edilmesi gereken bir şey gibi görüyorlardı; Lemuria'nın ortaya çıktığı aşama budur. Medeniyet ilerledikçe ve aileyle topluluğun birlik algısı geliştikçe yersiz olduğu görülen korku, yerini, aile ve devletin fertleri olarak ölülerin varlığının devamına dair daha iyicil hislere, hatta bir anlamda yaşayanlarla aralarında ilave bir bağ hissine bıraktı. *Sacra privata*'nın ve *Parentalia*'nın ortaya çıktığı dönem budur. *Numen* duygusu *deus* duygusuna geçmeye başladığında, öncelikle ölülerin ruhlarıyla yeryüzünün tanrısallıkları arasında ekinlerin büyümesiyle ilgili bir bağlantı hissedildi, ikinci olarak yeraltının da yerüstünün olduğu gibi kendi tanrıları olması gerektiği kavramı gelişti ve buradan müphem dışı tanrısallıklarla *Vediovis* ortaya çıktı. Son olarak *Parentalia*'yı *Lemuria*'ya ekleyene benzer bir his sonucu *Di Manes*'e dair muğlak bir kavram gelişti; bunlar ölülerin tanrılaştırılmış ruhları değil, ölüler diyarında egemenlik süren, bununla beraber yaşayanların dualarının ulaşabildiği barışçıl ve genellikle iyicil kutsal varlıklardı. O hâlde ölülerin kendilerine tapılmıyordu ancak ölüler anılmaya ve armağanlara ihtiyaç duyuyorlardı ve onların da aşağıdaki dünyada dua edilip uğruna kurban verilebilecek tanrısallıkları vardı.

ALTINCI BÖLÜM

Tarlalar Tapımı

İLK ROMALILARIN TARLALARDA sürdüğü hayat, etkinlikleri, umutları ve korkuları Takvim'deki kutlamaların büyük kısmını oluşturan tarım bayramlarının uzunca listesine yansıdığı gibi mevsimlerle ve ziraatla geçen senenin meşgaleleriyle yakinen ilgilidir. Tabii burada kesin konuşmak gerekirse Takvim'de yarı-özel çiftçi gruplarının bayramlarını değil devlet tapımını ele alıyoruz, fakat *Robigalia* gibi pek çok örnekte devlet kutlamaların yapıldığı yeri özenle muhafaza ederek çiftçilerin kültünü üstüne almıştır; *Terminalia* ve *Parilia* gibi diğerlerinde ise pek çok kırsal merkezde bağımsız olarak düzenlenen ayınların devlete özel muadilini tesis etmiş gibidir. Her iki örnekte de ilk Romalı tarımcıların uygulamalarına dair çıkarsama yaparsak haksız sayılmayız. Bu bayramların, çoğu örnekte belli bir kutsal varlığa tapınmayla ilişkili olduğunu (genellikle bu ilişki zayıf olsa da) göreceğiz. Gelgelelim bazen (*Lupercalia*'da olduğu gibi) kutsal varlığın hangisi olduğunu keşfetmek çok güçtür; *Robigalia* gibi başka bayramlarda ise bayrama adını veren tanrısal varlık nispeten daha geç bir gelişme gibi durmaktadır. Dolayısıyla şimdiye dek gördüklerimizin Roma dinindeki

gelişmenin ana hatları olduğu benzetiminden yola çıkarak bayramların esasen bir varlıktan ziyade bir amacın etrafında yoğunlaştığını ve “ilgili ruhlara” hitap edildiğini; sonraları *deus* kavramı yükselişe geçtiğindeyse *Vinalia*’nın *Iuppiter*e bağlandığı gibi varlığı çoktan yok olmuş bir tanrıya bağlandıkları ya da kendilerine mahsus bir tanrısal varlık “geliştirdikleri” varsayımında bulunabiliriz. Mutlaka işlevsel ve kendi özel bayramlarından ötürü mevcut bu tanrısal varlıkların arasında sık sık kutsal varlık çiftlerinin belirdiğini fark edeceğiz, elbette çiftler hâlinde belirmelerinin sebebi mitolojide karı-koca olmaları değildir, ama belki de aynı gelişim sürecinin eril ve dişi taraflarını temsil etmektedirler.

Bayramlar doğal olarak kendi içlerinde üçe ayrılıyorlardı: Bahar bayramları büyüyen mahsule ve sürü hayvanlarına dair umutlarla korkuların yansımaysdı; Yaz bayramları tamamlanmaya da irdi ve buna hasat kutlamaları da dahildi; Kış bayramlarıysa tohum ekmenin, toplumsal sevinçlerin ve sonraki aylarda da gelecek yeni senenin arındırma beklentisinin bayramlarıydı.

Bahar Bayramları

ESKİ ROMA YILI (hâlâ rakamlarla bilinen eylül, ekim¹⁸ vb. gibi ayların adlarından da açıkça görüleceği üzere) mart ayında başlardı: Söylenceye göre Romulus bir seneyi on ay saymıştı, ardından Numa ocak ve şubat aylarını eklemişti. Bahar ayları gerçekte mart, nisan ve mayıs kabul edilebilir. Gelişmiş Takvim'de mart ayında hemen tanınabilecek bir tarımsal karakterin bayramı yoktu fakat ayın tamamı ona adını veren Mars'a adanmıştı. Cumhuriyet dönemi yaşayan Romalı için Mars, hiç şüphesiz savaşla ilişkili bir tanrısallıktı ve onun bu ay kutlanan özel bayramları savaşa dair nitelikler taşırdı. Ayın dokuzunda rahipler (*Salii*) âdet olduğu üzere Mars'ın kutsal kalkanlarını (*ancilia*) şehir içinde emredilen bir mezardan diğerine taşırlardı; ayın 19'unda *Quinquatrus* bayramında kalkanlar temizlenir, 23'ünde aynı seremoni savaş boruları için tekrarlanırdı; 14 Mart'taki *Equirria*'nın (at yarışlarının) kökeni tarımda olabilirdi (yarışları daha sonra kırsal bayramların bir özelliği olarak da göreceğiz) ancak askeri bir tutum içinde kutlanır-

¹⁸Latince Eylül ve Ekim ayları, 7 rakamına karşılık gelen Septem ve 8 rakamına karşılık gelen Octo kelimelerinden türemiştir. (ç.n.)

lardı. Öte yandan Mars'ın en başta savaşla değil de bitkilerin büyümesiyle bağdaştırıldığına inanmamız için yeterince sebep var. Sonradan da göreceğimiz üzere Mars tarlaların dinsel açıdan arındırılmasında (*Ambarvalia*) adına yakarılan baş tanrısal varlıktı; tarımsal topluluğun devlete dönüşmesi sonucu artan ihtiyaçlarıyla dinin de gelişmesine dair genel anlayışımız doğruysa orijinalinde çiftçinin çıkarlarıyla ilgilenen bir tanrısal varlığın tamamen gelişmiş devlet komşularıyla çatıştığında askerin korunması görevini üstlenmesi gayet muhtemeldir. O hâlde Mars'ın bu tekrar eden bayramlarında Warde Fowler'ın belirttiği gibi "bitkilerin büyümesini hızlandırmak ve insanlarla hayvanların üreme güçlerini hayata geçirmek için çalışan büyük bir *numen*" hissini edinebiliriz. 17'sindeki *Liberalia*'da muhtemelen başka bir tarımsal düşünce ifade edilmektedir: *Liber* kültünün üstü, ardından gelen *Dionysos* özdeşleşmesi tarafından neredeyse tamamen kapatılmıştır; *Dionysos* ve onun dişil muadili olan *Libera*'da genel bir yaratıcılık ruhu fark etmek doğru olacaktır.

Nisan ayının karakteri çok daha net çizilmiştir: Nisan ayında bir dizi bayram vardır (hepsi de tarımsal özellikler taşır), topraktaki ekinler için dualar edilir ve insanlarla çiftliklerdeki hayvanlar için arınma törenleri gerçekleştirilirdi. Bayramlar ayın 15'inde gebe ineklerin kurban edildiği *Fordicidia* ile başlardı: Doğmamış buzağılar, karınları kesilerek ineklerin içinden alınır ve yakılır, külleri *Vesta Bakiresi*'nin kilerinde (*penus Vestae*) *Parilia*'da kullanmak üzere saklanırdı. Doğurganlık için kullanılan genel sembolizm çok açıktır; festivalle bağdaştırılan tanrıça *Tellus* yani toprağın kendisi ve bu bayramların yerel kökeni, kurbanın yalnızca Capitol'deki herkes için verilmeyip ayrı ayrı bütün *curiae*'de de verilmesi gerçeğinde görülmektedir. *Fordicidia*'nın hemen ardından 19'unda daha çok mısırların büyümesiyle bağlantılı olarak *Cerealia* (başka bir toprak tanrıçasının [*Ceres, creare*] bayramı) gelir. Bu bayramın tuhaf bir özelliği kuyruklarına yanan odunlar bağlanan tilkilerin *Circus Maximus*'ta salınmasıdır. Wissowa'nın düşüncesine göre bu muhtemelen güneş ışığının, bitki örtüsünün ruhunun bir simge-

sidir. Ancak nisan törenlerinin şüphesiz en önemlisi 21'indeki *Parilia*, kadim kırsal *numen Pales*'in bayramıdır. Ovidius'un¹⁹ bayramı tasvir edişi çok enteresandır ve Roma'nın kırsal bayramlarının tipik rengini taşır; öyle ki aynı tasviri biraz daha etraflıca yazmam mazur görülür belki. Kırsalda dua eden dindardan bahsederek "Çoban," der, "şafağın ilk ışıklarında besili sürülerini arındır. Sular serpilsin üstlerine önce, ardından bir dal, yeri temizlesin. Ağullar yapraklarla bezensin, dallar bağlansın üstlerine, süslü kapıların etrafını sarmaşık gibi sarsın çelenk yapraklar. Canlı sülfürden mavi alevler yükselsin, tüten sülfürün temasını hissedince mellesin koyunlar. Erkek zeytin dalını, çam ve ardıç örgülerini yak, ocağın ortasında alevler içindeki defne çıtırdasın. Akdarı ekmeklerinin yanında bir sepet de akdarı gitmeli. Köyde tanrıçanın en çok sevdiği yemektir bu. Ona şölenden payını ve bir kova dolusu sütünü ver, onun payı bir kenara ayrıldığında inekten sıcak sağılmış sütle ormanın muhafızları Pales'e dua et." Şair daha sonra çiftçinin kırsal tanrısal varlıklara karşı korularına izinsiz girmek ya da sunaklarının altında sürülerini barındırmak gibi bilmeden işlemiş olabileceği günahlar için af dilediği uzunca bir dua okuyup ardından hastalıkların def olması, ekinlerinin ve sürülerinin bereketli olması için dua eder. "Bu yüzden kazanılmalıdır tanrıça, bu duayı oku dört defa gündeğuma dönerek ve ellerini yıka akan suda. Sonra kırsal kâseyi şarap kâsesinin yerine masaya koy, buz gibi sütü ve koyu şırayı iç, çok geçmeden üstünden, hışırdayan saz yığınlarının arasından hızla ve hevesle sıçra." Sonra ibadet eden herkes alevlerin arasından atlamaya başlar, hayvan sürüleri bile ateşin içine güdülür ve ortalığa neşe hâkim olur. Dikkat çeken çok sayıda ayrıntı vardır. Mesela bu bayramın, Ovidius'un köy kutlamalarından itinayla ayırdığı kentteki muadilinde ateşe *Fordicidia*'dan kalma buzağuların külleriyle Mars'ın Ekim atının kanı serpildi (Mars'la tarım arasında mevcut bir bağ daha. Ama asıl önemli olan törenin ikili karakteridir); bu, bir yandan insanla hayvanın arındırılması, diğer yandan da yeni mevsimin bereketi için

¹⁹ Ovidius, *Fasti*, iv. 735

bir dua anlamı taşırdı. Nisan ayına özel üç bayram daha vardır. 23'ündeki *Vinalia*'da (*priora*) evvelki senenin şarap tulumları açılıp tadılır ve bayram, gökyüzü tanrısı *Iuppiter*'e adandığından yeni şarap mahsulünün iyi olması için ona yakarılırdı. 25'indeki *Robigalia*'da buğday pasını (*robigo*) def etmek için *Robigus*'a *Via Claudia* yolunun (Roma bölgesinin antik sınırı) beşinci mil taşında bir köpek sunulurdu. 28'indeki *Floralia* eski takvimlerde görülmez, belki de bunun sebebi değişken tarihli bayramlardan (*feriae conceptivae*) olmasıdır; fakat *Floralia*'da mevsim çiçeklerinin açması için *numen Flora*'ya dua edildiği şüphe götürmez bir gerçektir.

Mayıs ayı, ekinlerin esenliği için hayati bir önem taşıyordu, dolayısıyla bu ayın bayramları daha ciddi niteliklerdi. Ayın 9'u, 11'i ve 13'ü *Lemuria*'yı, önceden bahsettiğimiz ölülerin kötücül ruhlarını, ayın 21'iye benzer şekilde kasvetli bir karaktere sahip *Vediovisli Agonia*'yı def etmeye ayrılmıştı. Gelgelelim bayramların arasında en ilgi çekicisi ayın sonlarına doğru gerçekleşen, değişken tarihli *Ambarvalia*, tarlaların arındırılmasıydı. Bayram hiç kuşkusuz o seneki mahsulün durumuna göre belirleniyordu. Çiftçiler kendi tarlalarını arındırırken devlet sınırlarının arındırılması işlemini Arval Kardeşler (*fratres Arvales*) adıyla bilinen özel rahipler yaparlardı. Törensel danslarını (*tripudium*) yaparak sınır işaretleri boyunca ilerlerler ve çiftçinin sunabileceği domuz, koyun ve manda (*suovetaurilia*) gibi en eksiksiz armağanlarda bulunurlardı. Evvelki senenin meyveleri ve yeni hasat (*aridae et virides*) törende büyük rol oynuyordu ve mahsulden haşeratın uzak durması için bir ayın tekrarlanırdı. Vergilius'un anlattıklarına göre *Ceres*'e dua edilirdi, bildiğimiz üzere İmparatorluk zamanlarında, *Ambarvalia*, İmparatorluk sarayının tapımıyla yakinen bağlantılıyken kültün odağında toprak tanrıçası *Dea Dia* vardı; fakat *Cato* sayesinde sahip olduğumuz kırsal törenlere dair ilk anlatıda tarımla ilgili tanrısal varlığın şüpheye yer bırakmayan karakteri Mars'tır. "Mars Baba, sana dua ediyor ve yalvarıyorum, bana evime ve aileme karşı merhametli ve lütufkâr ol. Bunun için sana sunacağım domuzu, koyunu ve mandayı gezdirttim tarlalarımda, arazimde ve çiftli-

ğimde, sırf sen gözle görünür görünmez her türlü hastalığı, bereketsizliği, israfı, talihsizliği ve kötü havayı def edesin, savasın, uzaklaştırasın diye; mahsulümüzün, mısırımızın, asmamızın ve otlarımızın büyüyip bollaşmasına izin veresin diye; çobanları koruyup sürüleri güvenli tutasın, bana, evime ve aileme güç ve sağlık veresin diye.” Burada yine muhtemelen ilk başta konusu ilgi alanına girecek bütün *numina*'ya hitap edilmiştir, zaman zaman da belli bir tanrısal varlık ya da diğerinde özelleşmiş kırsal bir tören vardır, fakat aynı zamanda bu tören Mars'ın ilk zamanlarda tarımla birlik içinde olduğunun da açık bir kanıtıdır. *Ambarvalia* tarla törenlerinin en görülmeye değerlerindendir, Pater'in *Marius the Epicure-an* adlı eserinin birinci bölümünde bu törenin güzellik ve hayal gücü içeren bir tasviri yer almaktadır.

Çiftçi haziran ve temmuz aylarını hasadın tamama ermesini bekleyerek geçirirdi, bu dönemdeki büyük devlet bayramları ise tarımla ilgili değildi.

Hasat Bayramları

AĞUSTOS AYINDA NİHAYET çiftçinin hayalleri gerçekleşir ve hasat ambarlara alınır. Ayın 21'i ve 25'inde eski kutsal varlık çifti, kiler tanrısı *Consus* (*condere*) ile hasat bereketi tanrısı *Ops* onuruna düzenlenen, birbiriyle yakından bağlantılı iki bayram, mevsime damgasını vurmuştur. *Consualia*'da *flamen Quirinalis*, *Vesta Bakireleri* eşliğinde *Circus Maximus*'ta sırf bu etkinlik için açılan bir yeraltı sunağına armağan bırakırdı. Burada bir yeraltı tanrısı varlığı kavramından çok mahsulün yeraltında saklandığı ilk tarımsal çağlardan kalma âdetlerin bir yadigârını görmekteyiz. Hasatta kullanılan hayvanlar gün içinde koşuldukları işlerden azat edilir ve çiçeklerle süslenirlerdi. Bayramda İtalyanların yük hayvanı katarlar yer alırdı. Bayram kutlandıktan dört gün sonra *Regia* mihrabında (*sacrarium*) sadece *pontifex maximus* ile *Vesta Bakireleri*nin katıldığı ikinci hasat töreni *Opiconsivia* düzenlenirdi. Bu, belli ki krallık döneminin devlet-hasadı, kralla kızlarının devlet-mahsulünü saraydaki kutsal ambara sembolik olarak saklamasıdır. İki bayram da kayda değerdir, ayrıca yakın bağlantı içindeki *Consus* ve *Ops* ile aralık ayında bir kez daha karşılaşacağız. *Portu-*

nus'un bir "kapılar tanrısı" (*portae*) olduğunu söyleyen eski bilgi kaynaklarına inanabilirsek 17'sindeki *Portunalia* da başka bir hasat-sonu olabilir.

19 Ağustos'taki *Vinalia Rustica* hakkında yeterli bilgimiz olmadığı için yorum yapamıyoruz. Vakit açısından çok erken olduğundan şarap bayramı olamaz elbette; üzümlerin olgunlaşması için tanrıları teskin edici bir tören olabilir, o takdirde de muhtemelen *flamen Dialis*'in (bir kez daha *Iuppiter*'le üzüm asmalarının bağlantısına dikkat edin) ilk üzümleri topladığı *auspicio vindemiae* ile bağlantılıydı; yahut da üzüm asmaları değil şarap bayramıydı ki bu takdirde başlıca özelliği muhtemelen evvelki senenin şarap mahsulünü kullanıma açmak olurdu.

Eylül ayında büyük bir bayram yoktu, hasat mevsimi de 11 Ekim'de *Meditrinalia* (şarap mahsulü için şükran gününe en yakın gün) ile kapanırdı. Bu günde yeni mahsullerin ilk sırasıyla eski mahsulden yapılma şarap, anlaşıldığı kadarıyla hastalıklara karşı bir tılsım niyetine, dinsel bir hava içinde tadılır, ibadet eden kişi de şu tuhaf sözleri söylerdi: "Yeni ve eski şarabı içiyorum, yeni ve eskiyle hastalığı (*medeor*) iyileştiriyorum." Bu tören bayrama adını vermiştir ve yine sonradan adını vereceği tanrısal varlık *Meditrina*'nın tekâmülünün de nedenidir, fakat işin kökeninde diğer şarap bayramlarında olduğu gibi öncelikli tanrı *Iuppiter*'dir. Bu aydaki diğer kırsal törenlerin arasında 13 Ekim'deki pınarlar bayramını (*Fontinalia*) görebiliriz.

Kış Bayramları

KIŞ BAYRAMLARI BAHAR ya da yaz bayramları gibi kolaylıkla genel bir kavram altında toplanamazlar ama tabiatları itibariyle iki gruba ayrılırlar: tarımsal yaşamla yakından bağlantılı bayramlar ile ölümler ve yeraltıyla ya da dinsel arınmayla ilgili bayramlar. Kışın çiftçi hayatının başlıca işi tabii ki gelecek senenin mahsulü için tohum ekmektir, bu da 17 Aralık'ta kadim *Saturnalia* bayramı ile kutlanır. Kısım-kısım klasiklerde, bilhassa Horatius'ta adının anılmasından, kısmen de Noel kutlamalarımızın çoğunun kaynağı olmasından dolayı *Saturnalia* belki de Roma bayramları arasında en çok aşına olduğumuzdur; buna rağmen bayramın asıl Roma niteliklerine dair bir şeyler bulmak neredeyse imkânsızdır. Yunan etkisi *Saturnalia* üstünde çok erken işe koyulmuş, *Saturnus*'u *Khronos*'la özdeşleştirmiş ve onu Yunan ritüellerinin eşliğinde bir Yunan tapınağına yerleştirmiştir. Bayramın bütün bilindik özelliklerinin (kölelerin özgürlükleri ve izinlerinin, hediyeler verilmesinin, hatta Noel ağaçlarımızdakilerin ilk örnekleri olan mumların) Yunan kaynaklı olduğu kesin gibidir. Elimizde sadece *Saturnus* (*semen*, *serete* köküyle bağlantılıdır) adı ve aslında bunun hakiki bir Roma tohum

ekimi bayramı olduğuna bizi temin edecek bir tarih vardır. Toprak tanrıçaları *Ceres* ve *Tellus* ile bağdaştırılan *feriae sementivae* veya *Paganalia* da benzer bir tabiattadır. Bu bayramda ekmek ve hamile domuzlar sunulur, toprak sürmede kullanılan hayvanlar süslenir ve toprağa ekilen tohumlar için dualar edilirdi.

Kış tapımının dikkat çekici özelliklerinden biri, hasat tanrısal varlıkları *Consus* ile *Ops* anısına düzenlenen bayramların, aynı şekilde üç gün aralıkla Aralık ayının 15'inde ve 19'unda tekrarlanmasıdır: Burada hasadın nihayete ermesinin bir işareti olabilir ya da Warde Fowler'ın da belirttiği gibi hasadın çürümediğini görmek için ambarların açılması törenleridir. Dönemin diğer bayramları arasında 11 ve 15 Ocak tarihlerinde kutlanan *Carmenta* bayramı vardır: *Carmenta* özünde bir su *numen*'i gibi görünmektedir ama önceleri çocuk doğumuyla bağdaştırılırdı; törenlerinden erkeklerin kati suretle hariç tutulması bu yüzdendi, muhtemelen çocuk doğumuyla ilgili bir tanrısal varlığın tapımında ölüme dair hiçbir şey kullanılmamalı kuralına dayanarak da deri kayışlar tabu olmuştu. *Carmenta* adına düzenlenen bayramın tekrarı *Palatinus* ve *Quirinalis* topluluklarının ayrı ayrı bayramlarına işaret ediyor olabilir. Bu mevsimde de kırsal törenler sınırlarda gerçekleşir (*Terminalia*) ve *Lares*'e ev tapımında bahsettiğimiz "sınır bölgeleri"nde (*Compitalia*) armağanlar sunulurdu.

Diğer kış bayramları çok daha kasvetlidir ve tarihleri tarımsal topluluk dönemine kadar uzansa da kesinlikle daha az kırsal nitelik taşımaktadır. Ölmüş akrabalar bayramının (*Parentalia*) son günü olan 21 Şubat'taki *Feralia*'dan hâlihazırda bahsetmiştik. *Larentalia* çok gizemli bir olaydır ve Romalıların kendilerinin *Hercules*'in sevgililerinden biri olan efsanevi *Acca Larentia*'nın "mezar"ı olarak gördükleri yerde armağanlar sunmalarından ibarettir. Fakat *Larentia*'nın aslında ölümlerin tanrısal varlığı, "mezar"ının da bir *mundus* olduğunu düşünmek için çeşitli sebepler var: Bu durumda kış mevsimiyle yeraltı tapımı arasında bir bağlantımız daha mevcut demektir. Geriye 15 Şubat tarihinde kutlanan, birkaç sefer değindiğimiz ve M. Ö. 44'te Marcus Antonius'un siyasi kullanımı

sebebiyle aşına olduğumuz tuhaf *Lupercalia* bayramı kalıyor. Daha önce de söylediğimiz gibi *Palatinus* yerleşiminin en eski katmanlarına ait gibi durmaktadır bu bayram, dolayısıyla ilk bayramlara dair bu açıklamayı gereğine uygun şekilde daha kapsamlı bir tasvirle bitirebiliriz. Tapınanlar, *Palatinus* tepesindeki bir mağarada, *Lupercal*'de toplanırlardı: Üç keçiyle bir köpek kurban edilirdi, *Fabiani* ve *Quintiani* (ya da *Quintiliani*) *Luperci* rahiplerine bağlı iki grup delikanlı kurban kesiminde kullanılan bıçaklarla kan sürdükleri alınlarını süte batırılan yünle silerlerdi; silme esnasında gülmeleri emredilirdi. Sonra kesilen keçilerin derilerini üstlerine sarar, yemeklerini yedikten sonra peşlerinde kendi grubundan gençlerle *Palatinus* tepesinin etrafında koşar ve önlerine çıkan kadınlara keçi postundan kesilmiş *februae* ya da *Iuonis amicula* adıyla bilinen kırbaçlarla vururlardı. Bu uygulamada kırsal bayramlarda dikkatimizi çeken önemli noktaların bir özetini görüyoruz: Kanının sürülmesi ve derisinin giyilmesi yoluyla kurban edilen hayvanla birlik olma ve doğurganlıklarını arttırmak için kadınlara vurarak tılsım yapma düşüncesi Roma öncesi dönemden gelmektedir. Roma dininin gerçek hissiyatının tipik bir özelliği olduğu üzere bu ayınla hangi tanrısal varlığın ilişkilendirildiğini kesin bilemiyoruz ama büyük ihtimalle *Faunus*'tu. Törenin kırsal niteliği yün batırılan süt kâsesi ve keçilerin kurban edilmesinde kendini göstermektedir; sınırların etrafında atılan tur ise arınma fikrini işaret etmektedir. Asıl *Palatinus* yerleşimi gençlerin koştukları alanın ve *Lupercal* mevkiinin sınırında yer alır, muhtemelen buna müteakip *Luperci*'nin ikinci rahipler grubunun eklenmesinde sonraki *synoikismos*²⁰ görünmektedir. Roma tarımsal bayramlarının karakteri ve gelişmesinin bir özeti bağlamında *Lupercalia* üstüne yapılacak özenli bir çalışma birtakım bahar ve yaz kutlamalarının hoş yanlarını göstermeyecek olsa da bütünü tarihçesine ve ruhuna dair genel bir fikir verecektir.

²⁰ Antik çağlarda dağınık hâlde yaşayan insan topluluklarının birleşerek şehir oluşturmaları veya birkaç şehrin birleşmesi (ç.n.)

YEDİNCİ BÖLÜM

Devlet Tapımı

DİN MESELESİNDE ROMA, tarımsal evin büyümüş hâli olduğundan tapım söz konusu olduğunda yeni düşüncelerle dolu bir alana giriş yapmayacağız, daha ziyade hâlihazırda aşına olduğumuz kavramlarla duyguların gelişimine bakacağız. Gelgelelim devlet tapımını bütünüyle ele almak bu metnin sınırlarını aşmakla kalmayacağı gibi bizi de dinsel düşüncelerden “dinsel yönetim” diyebileceğimiz bir bölgeye götürecektir. Dolayısıyla kendimi iki noktayla sınırlandırmayı doğru buluyorum: Birincisi, eski aile ve tarlalar kavramlarının genişletilip devlet yaşamına uyarlanması; ikincisiyse (kısaca, sadece Roma karakterinin bir göstergesi olarak değinilecek şekilde) dinin örgütlenmesi.

Ev ve Tarlalar Tapımının Gelişmesi

BURADA BAŞLICA İKİ ayırt edici özellik göreceğiz. Daha önce defalarca ima ettiğimiz gibi devlet, öncelikli olarak aile ve kırsal kültürlerinin kendi içinde muadilini tesis etmiş ve kült düşüncelerinin barındırdığı esasları kendi kullanımına göre uyarlamıştır. İkincisi, bilhassa bazı tarla tanrısallarıyla bağlantılı olarak yeni ve sıklıkla bağımsız köylü ailelerin yaşamlarına yabancı ancak örgütlü bir toplum yaşamı için hayati kavramlar üretmiştir. İlk olarak aile tanrısallarıyla kaderlerine bir bakalım.

Ianus

Ianus'u ev kapısının *numen*'i olarak bırakmıştık. Ianus devlete tamamen aynı kudretle geçmiştir. Devletin de kendi "kapı"sı vardır: Forum'un kuzeydoğusundaki kapı. Burası onun devlet-kültürün mevkii olur, Augustus döneminden bir efsaneye göre bu kapı savaş sırasında açılır ve ancak Roma bütün dünyayla barış içindeyken kapalı kalırdı. Fakat düşünce yapıları çok geçmeden Ianus'un üstünde çalışmaya başlar: Bir kapının iki durumu vardır, ya

açıktır ya da kapalıdır; dolayısıyla Salii şarkısına kadar uzanan zamanlarda “Açıcı”, “Kapatıcı” (*Patulci, Cloesi*) gibi yakıştırmalara sahip olur Ianus, kişiliğe yakın bir şey kazanır kazanmaz da sonraki temsillerinde de görüleceği üzere “iki başlı” (*bifrons*) olarak tahayyül edilir. Bir eve girerken ilk gördüğünüz şey kapıdır. O hâlde “kapı ruhu”, birazdan başka örneklerde göreceğimiz soyutlama eğilimiyle, başlangıçlar tanrısı olur. *Conseuius* karakteriyle insan yaşamının ilk başlangıcını gözetir; onun için günün ilk saati (*pater matutinus*), ayın ilk günleri ve yılın ilk ayı (*Ianuarus*) kut-saldır; *rex sacroroum* yılın ilk kurbanını ona adar, yani 9 Ocak’ta *Agonium*’u. Dahası kendi kudreti içinde adı bütün dua sözlerinde başta gelir ve tanrıların babası değil (zira bu fazlasıyla antropomorfik bir kavramdı), “mantıksal öncül”lerini verebileceğimiz isimle telakki edilir: Salii şarkısının alışılmadık bir şekilde ele aldığı hâliyle *divum deus*, sonradan yapılan tefsiriyle *principium deorum*. Ancak bütün bunların arasında daima Roma’ya en özgü tanrısal varlık olarak kalır. M.Ö. 217’ye kadar tapınağı olmaz, ne çok sonralara kadar bir büstü olur ne de bir Yunan tanrısıyla özdeşleştirilir. *Pater matutinus* olarak kendi kudreti içinde *Matuta*’da yerel dişil muadili vardır, *Matuta* bir şafak-tanrısal varlığıdır, çocuk doğumunda koruyuculuk yapar ve 11 Haziran’daki anneler bayramı *Matralia*’nın merkezinde yer alır.

Vesta

Vesta’nın tarihçesi Ianus’unki kadar romantik olmayabilir ama aileyle devlet arasında daha kesin bir benzerlik gösterir. İlkel toplulukta kralın ocağı sembolik bir önem taşımakla kalmaz, pratik açıdan da işe yarar, öyle ki her aile üyesinin yararlanabileceği bir ateş kaynağı olarak sürekli canlı tutulur. Dolayısıyla ocağın bakımı ve ateşi sürekli canlı tutma görevi kralın kızlarındandır. Roma’da Vesta tapınağı kralın ocağıdır ve bekleneceği üzere *regia* yakınlığında konumlandırılmıştır. Ateş sürekli canlı tutulur, yalnızca her sene 1 Mart’ta sönmeye bırakılır ve törenler eşliğinde yenilenir.

Bekaret yemini eden ve kutsal ateşi korumakla yükümlü Vesta bakireleri bir çeşit manastırda (*atrium Vestae*) yaşayan ve kralın temsilcisi *pontifex maximus*'un sorumluluğundaki "kralın kızları"dır. Kutsal kraliyet ailesinin doğal aşçıları olduklarından bayramlarda kullanılacak tuzlu ekmeği (*mola salsa*) pişirip onu ve *Fordicidia* külleri gibi başka kutsal nesneleri Vesta ambarında (*penus Vestae*) saklamak onların görevidir. 9'unda zirve yapacak şekilde haziran ayının 7'siyle 15'i arasında ve yıl boyu kendi evlerinin ocaklarının bakımını üstlenen anneler dinsel bir tören alayı oluşturup çıplak ayakla armağanlarını sunmak üzere devlet-ocağına gelirler, Vesta bakireleri de kendi pişirdikleri ekmekleri sunarlar. Tören sekiz gün sürer, bu süre boyunca fırıncılar ve değirmenciler tatil yaparlar; bu günler *religiosi* (evlenmek uğursuz sayılır, başka tabular da vardır) ve *nefasti* (kamu hizmeti verilmez) kabul edilir ve bu durum 15'inde tapınağın temizlenip artıkların Tiber'e süpürüldüğü tören bitimine kadar sürer, sonrasında devletin normal hayatı yenilenebilir; Takvimlerde Q. St. D. F. (*Quando Stercus Delatum Fas*) olarak yerini alır. Bütün bunlar Ianus'un gelişme süreci kadar hayal gücü barındırmaz ancak altta yatan duygu fazlasıyla Roma'ya özgüdür ve aile kültürünün devlet dinine uyarlanması daha net görüldüğü bir durum olamaz.

Penates, Lares ve Genius

Çok dikkat çekici olmasalar da diğer aile tanrısallıklarının da devlet tapımında muadilleri vardır. Devlet memurları ofislerine girerken *Iuppiter* ile *Di Penates populi Romani Quiritium* adına ant içerler. Daha az resmî durumlarda *Iuppiter et ceteri di omnes immortales* sözlerinin kullanılması kavramın devlette de ailede olduğu kadar geniş kapsamlı olduğunu gösterir. O hâlde devlet *Penates*'i bütün devlet tanrısallıklarını içerecektir; ancak orijinal karakterlerinin kaybolmadığını Varro'nun "bu tanrısallıkların sigillaları *penus Vestae*'de ("devlet ambarı"nda) saklanır" ifadesinden görebiliriz; bunlar belli ki duyuşal temsilleri değil, *Iuppiter*'in

silex'inde olduğu gibi sembolik nesnelerdir. Lares'in devletteki muadilini *Lares Praestites*'te bulur. Kırsal bayramı *Compitalia*'nın da kentsel bir kopyası vardır ki halk ve köleler açısından bazı izinler barındırdığından Cumhuriyet'in sonraki dönemlerinde ciddi siyasi karmaşalara sebebiyet vermiştir bu bayram. *Genius* bile, muğlak bir şekilde olsa da devlet tapımında yerini almıştır, ayrıca Servius'un bir kalkan üstündeki yazıdan yaptığı *sive mas sive femina* alıntısına istinaden *Genius populi Romani* veya *Genius urbis Romæ*'yi duyarız. Çok sonraki zamanlarda *pater familias*'ın *Genius*'una dair ev tapımının tam muadiliyle İmparator *Genius*'u kültünde, yani bütün imparatorluk tapımının temelinde karşılarız.

Devletin tarlalar kültürünün kontrolünü nasıl eline aldığını ve muadillerinin Takvimdeki büyük bayramlar içinde tesis ettiğini halihazırda gördük. Doğal olarak bu bayramlarda oynadıkları rol gereği varlıklarını sürdüren çoğu tanrısal varlık orijinal karakterlerini çok değişmeden korudular. Ama birkaçı için durum farklıdır: Yeni özellikler ve işlevler kazanmak onların kaderlerinde vardı, bu tanrısal varlıklar topluluğun ihtiyaçlarına göre geliştiler ve devletin yüce tanrıları oldular. Bu tanrılara kısaca değinmeliyiz.

Iuppiter

Iuppiter'i şimdiye dek belli birtakım ilkel kalıntılarla ilintili olarak ya da hakiki Roma döneminde Vinalia ve Meditrinalia'da üzüm hasadıyla ilgilenen ve tohum ekimi öncesi memnun edilmesi için aile yemeklerinde *daps*²¹ sunulan bir *gök-numen*'i olarak bildik. Devlete de bir gök-tanrı olarak geçer: Salii'nin şarkısında adı *Lucetius (lux)* diye geçer ve her ayın *Ides* zamanı, yani dolunayın çıktığı ve gökyüzünün gece de gündüz kadar aydınlık olduğu günler onun için kutsaldır. Tarımla bağlantısında köyde olduğu gibi devlette de kendi şarap bayramları vardır, ailenin *daps*'ı bütün topluluğun ziyafette onu eğlendirdiği daha teferruatlı *epulum Iovis*

²¹ Bir fiçî şarap ve bir ölçü kutsal unla tanrılara sunulmak üzere yapılan yemek (ç.n.)

olur. Gök-tanrısallık varlığı olduğu için bilhassa yıldırım ve şimşeklerle ilgilidir (*Iuppiter Fulmen, Fulgur*) ve yıldırım düşen uğursuz noktalar (*bidentalia*) onun için kutsaldır. Gece düşen yıldırımlar daha endişe verici olduğundan kült ismi *Iuppiter Summanus* ile özel bir bağı vardır. Fakat küçük topluluk büyüdükçe özellikle de iki yerleşimin birleşiminden sonra Capitol'deki (Palatinus'la Quirinalis arasındaki tepe) kutsal meşeyle bağdaştırılan *Iuppiter Feretrius* tapımı bir birlik bağı ve devletin dinsel yaşamının merkez noktası olarak gitgide öne çıkar. Gerçekten de önceleri *Ianus*'un elinde olan üstünlüğe sahip olur. Topluluk komşularıyla savaştığında zafer işaret verildikten sonra kutsal meşeye *spolia opima* sunulmalıdır: *Iuppiter* cephede bir anlamda onlarla gibidir ve şimdi “durdurup bozguna uğratan” (*Stator*) ve “zafer veren” (*Victor*) olduğu için ona tapılmalıdır. Savaş, devletin yeni bir etkinlik alanıdır; yine tipik bir şekilde kendi *numen*'ini geliştirmesini ama hâlihazırda mevcut esnek denebilecek ruhların bulunduğu alanı genişletir. Böylece devletin iç yapısında da kamu ahlakı için dinsel bir yaptırım ihtiyacı doğar ve *Iuppiter*, başta belli belirsiz olsa da adalet tanrısallık varlığı karakterini de üstlenir. Bu bağ içinde öncelikle yeminler tanrısıdır. Anlaşma için edilen yeminlerde kutsal *silex*'inin nasıl kullanıldığını zaten gördük. Vatandaşın ettiği yeminin en kutsal tanığı da yine odur. *Iuppiter Lapis* özellikle *Dius Fidius* olur, bu kült isim sonraları soyut *Fides* içinde kendisi için kurup oluşturduğu yeni bir daldır. Nihayet dönemin sonuna doğru Capitol'ün *Iuppiter*'i rakipleriyle olan mücadelesinden yeni adı *Iuppiter Optimus Maximus*'la (bütün *Iuppiter*'lerin en iyisi ve en yücesi) muzaffer çıkar ve Roma devletinin yüce tanrısallık varlığı ve bizzat büyük Roma hükümrânının kişileştirilmiş hâli olarak yerini alır. Artık Romalı gençler, erkeklerin giydiği kıyafetleri giyecekleri zaman onun tapınağına gelip armağanlar sunacaklardır; devlet memurları işbaşı yapmadan önce her sene burada kurban vereceklerdir; zafer kazanan general alayı ve ganimetleriyle buradan geçecektir; duvarlarına yabancı uluslarla yapılmış anlaşmalar ve dünyanın dört bir köşesinden Roma'ya tâbi prenslerle devletlerin yolladığı armağanlar asılacaktır. Roma'ya dair ne varsa kutsal me-

şenin gök-ruhunda, adalet ve zafer tanrısında tecessüm etmiştir.

Iuno

Iuppiter devlet-tapımına geçerken yanında kendi özellikleri ve belli bir ölçüde kendi ayrıcalıklarıyla dişi muadili *Iuno*'yu da götürür. *Iuppiter* nasıl *Lucetius* ve *Fulgur*'sa *Iuno* da *Lucina* ve *Fulgura*'dır. *Iuppiter*'e beyaz boğa, *Iuno*'ya beyaz inek kurban verilir. Bayram olmasa da *Ides günleri*, *Iuppiter* için kutsaldır, *Iuno* içinse *Kalend Günleri'nin* kutsiyeti vardır. Ama *Iuno* daha en baştan bağımsızlığını gösterir ve kendi çizgilerinde gelişir. Curia Calabráda *Kalend* zamanı düzenlenen *Nones* (ayın ilk çeyreği) günlerinin belirlendiği ilginç törende *Iuno* ay tanrıçası olarak belirir: *Pontifex*'in yeni ayın görüntüsüne göre bulunduğu beyanın ardından *Rex sacrorum*, sonucu şu dua sözleriyle açıklar: "Beş (ya da yedi) günlüküne seni çağırıyorum *Hollow Iuno*" (*dies te quinque [septem] kalo*, *Iuno Covella: Kalendae* adı da buradan gelir.) Gelgelelim (ya dişi bir tanrısal varlık olduğundan ya da kimilerine göre ayın kadın hayatı üzerinde olduğu söylenen etkisi yüzünden) *Iuno* daha çok kadınların tanrısal varlığı olarak öne çıkmıştır, özellikle de çocuk doğumu ve evlilikle bağdaştırılmıştır. *Lucina* gibi o da çocuk doğumuna eşlik eden tanrısal varlıktır ve Takvimler'de yer almasa da (çünkü kadınlarla sınırlı bir bayramdır, herkese açık değildir) 1 Mart'taki bayramına *Matronalia* adı altında muazzam bir katılım olmuştur. *Iuno* evlilik ayinlerini gözetir ve törenlerde önemli roller oynayan türlü küçük *numina da cult*-ismi olarak *Iuno*'ya eklenmiştir. *Iuno Caprotina* onuruna 7 Temmuz'da düzenlenen hizmetçi kadınlar bayramı *Iuno*'nun kadınların tanrıçası olduğunu gösterir, kadınların günlük dilde *Iuno*'larından tıpkı erkeklerin *Genius*'larından bahsettikleri gibi bahsetmesi de yine buna işarettir. *Iuno* sonraları hükümrân (*Regina*) ve savaşta koruma sağlama (*Curitis, Sospita*) özelliklerini de edinir; bu kısmen *Iuppiter*'in dişi muadili olduğu içindir ama İtalyan şehirlerindeki kültlerin Roma'ya girişinin bunda daha doğrudan bir etkisi olmuştur.

Mars

Roma dininin ilk aşamalarında Mars'ın, bitki örtüsünün *numen*'i olduğuna bizi ikna edecek sebepler gördük ancak *Ambarvalia* usulünce devlet-kültüne geçmiş ve büyük önem kazanmış olsa da devlet dininde Mars'ın her şeyden önce savaşla bağdaştırıldığına şüphe yoktur. Bozgunu önlemek ve zaferleri ödüllенmek hususunda *Iuppiter* yardım etse de genel savaş idaresi Mars'ın elindedir. Kutsal hayvanı savaşçı kurttur, sembolleri mızraklar ve kutsal kalkanlardır (*ancilia*), kendi ayı (*Martius*) boyunca (ilki kendi özel bayramıydı) kendi rahipleri (*Salii*) savaş giysilerini (*trabea* ve *tunica picta*) kuşanır, kutsal danslar ve şarkılar eşliğinde şehir içinde bu silahları taşır. Mihrabı şehir surlarının dışında, dolayısıyla *imperium militiae*'nin alanı içindeki Campus Martius'tadır. Onunla bağdaştırılan diğer bayramlar da savaşa dairdir: 14 Mart ve 27 Şubat'taki savaş atı yarışları (*Equirria*), Ekim *Ides*'indeki kazananın dinsel bir ayinle kesildiği büyük yarış: 19 Mart'taki *Quinquatrus*'ta ve 19 Ekim'deki *Armilustrium*'da (sefer mevsiminin başlangıcı ve sonu) silahların arındırılması; 23 Mart'ta ve 23 Mayıs'ta savaş borazanlarının arındırılması. Hepsinden öte beş yılda bir Mars'ın onuruna nüfus sayımıyla aynı zamanda *lustrum* düzenlenir, böyle günlerde Mars'ın Campus Martius'taki sunağının etrafında askerî düzende sıralanılır ve *suovetaurilia*'nın kutsal armağanı (Mars'ın tarımsal özelliklerinin silik bir yadigârı mı bu?) toplananların etrafında üç kez dolaştırıldıktan sonra sunağına bırakılır ve devletin askerî açıdan geleceği için dua edilir. Devlet-kültünde karakteri bu kadar net çizilmiş başka tanrı yok gibidir. Mars'ı da zamanın ihtiyaçlarına göre yeni işlevler kazanmış ve başlangıçtaki tabiatını neredeyse yitirmiş bir tanrısal varlık gibi düşünebiliriz.

Quirinus

Iuppiter'le Mars, gelişmiş topluluğun büyük devlet-tanrısal varlıkları olmuş ve Collina yerleşiminin iştirakiyle *Quirinus* da onlara

katılmıştır. *Quirinius*'un da *Iuppiter*'le *Mars* gibi kendi *flamen*'i vardı; *Mars* gibi kendi *Salii*'si vardı, bayramı da Takvim'de 17 Şubat'ta yerini almıştır. Ama onun ritüellerine ve karakterine dair hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz: Bayramı onunkinden çok daha gözde olan *curiae* bayramı *stultorum feriae* ile çakıştığı için ritüel biraz karanlıkta kalmıştır; karakterine dairse *Mars*, *Palatinus* için neyse *Quirinus*'un da *Collina* için aynısı olduğunu tahmin edebiliriz. Karışım tamamlandıktan sonraysa savaştan ziyade "silahlı barış"ı temsil etmek suretiyle *Mars*'tan ayrılmıştır; *Quirinus*'la çok yakın olan *Quirites*²² kelimesi bu düşünceyi haklı çıkarmaktadır. Her halükârda *Iuppiter*, *Mars* ve *Quirinus*, *synoikismos*'un büyük devlet-üçlüsünü oluşturmuştur, bu üçlü yerlerine Capi-tol'un Etrüsklü üçlüsü *Iuppiter*, *Iuno* ve *Minerva*'nın geçtiği yeni çağa kadar dayanmıştır.

²² Lat. Barış zamanında normal işlerini yürüten Roma yurttaşları (ç.n.)

Yapı

DİN, YAPISININ RUHUNA uzak, dolayısıyla amacın daha ziyade altta yatan güdülerle düşünceleri açığa çıkarmak olduğu tartışmaya kapalı bir mesele gibi düşünülebilir; oysa törensel ve yasal kesinliğin çok mühim olduğu Roma dinini ele alırken devletin tarımsal tapımın düzensiz unsurlarını üstlenip bunları tutarlı bir bütün hâlinde yapılandırmasındaki kendine özgü tutumuna yapılan bazı atıfları görmezden gelmek bizi hataya düşürecektir. Bu doğrultuda devletin en eksiksiz kazanımı hiç kuşkusuz dinsel yılı nizama sokması olmuştur. Takvimlerden (*Fasti*) pek çok defa söz ettik. Şimdiyse bunların ne olduğuna dair daha net bir fikir edinmemiz gerekiyor. Roma'da ve muhtelif İtalya şehirlerinde biri hemen hemen bitmiş (*Maffeiani*) diğerleri parçalar hâlinde, ay tablolarını veren ve sene içindeki her günün özelliğini ve o gün olanları belirten otuz civarı yazma bulunmuştur. Örnek olarak *Fasti Maffeiani*'den ağustos ayının ikinci yarısını alabiliriz.

A. EID.	C.
NP	VOLC.
	NP
B. F.	D. C.
	E. OPIC.
C. C.	NP
	F. C.
D. C.	G. VOLT.
E. PORT.	NP
NP	
F. C.	H. NP
G. VIN.	A. F.
F.P.	
H. C.	B. F.
A.	
CONS.	C. C.
NP	
B. EN.	

İlk sütunda sekiz günlük haftada içindeki günlerin "pazar" günleri (*nundinae*) arasındaki konumlarını gösteren harfler verilmiştir. İkinci sütunda ise önce ayın *Kalends*, *Nones* ve *Ides* olmak üzere bölümleri verilmiştir, sonra da belli işaretlerle her günün dinsel açıdan özelliği belirtilmiştir ki bu işaretlerin açıklamaları Roma'nın dinsel kavramlarına epey ışık tutmaktadır. En sık tekrarlanan harflerin F, C ve N (ya da bizim özetimizde NP) olduğu görülecektir. Bu harfler kutsal günlerle kutsal olmayan günlere

karşılık gelmektedir. F (*fastus*) devlet işlerinin yürütülebileceği bir günü gösterir, böyle günlerde *praetor*²³, Roma hukuku kararlarını özetleyen şu üç kelimeyi söyleyebilir (*fari*): *do, dico, addico*. C (*comitialis*) yasama meclislerinin (*comitia*) toplanabileceği günleri belirtir, F de dolaylı olarak aynısını belirtmektedir. Öte yandan N (*nefastus*) tanrılara tapımla takdis edilmiş, bu yüzden de devlet işlerinin yürütülemeyeceği kutsal günleri belirtir. Benzer şekilde gizemli ve tartışmalı NP işareti de N'den anlam açısından farklı olup olmadığından bağımsız yine kutsal nitelik taşıyan bir günü belirtmektedir. Bu özette bir kez geçen EN (*intercisis*'un eski Latincesi *endotercisis*) "bölünmüş" bir günü (*dies fissus*) gösterir; böyle günlerin başları ve sonları kutsaldır, ortası ise iş yapmak için serbesttir. İkinci sütunda ayrıca (bazı başka Takvimler'de büyük harflerle gösterilir) özel bir gün (*feria stativae*) için kararlaştırılan senelik büyük devlet bayramları *feria publicae* belirtilmiştir. *Portunalia*, *Vinalia* ve *Consualia* bunlara örnektir.

Bu *fasti* günleri Forum'da ve tapınak duvarlarında sergilenirdi. Dikkatli bir Romalı işlerini yasalara uygun bir şekilde ne zaman yürütebileceğini ve devletin hangi bayramları kutladığını öğrenmekte güçlük çekmezdi. Eski Takvimin 355 gününün 11'i *fissi*, 235'i *fasti* (192 *comitiales*) ve 109'u *nefasti*'ydi. Tek istisna 5 Temmuz tarihli *Poplifuga* dışında *Nones*'ten önce hiç bayram olmaması ve 24 Şubat tarihli *Regifugium* ile 14 Mart tarihli *Equirria* dışında ayın çift sayılı günlerine hiç bayram denk gelmemesi, katı bir ilkeye bağlılık gösterdiği için merak uyandırabilir; ayrıca birbirini takip eden bayram günlerinden dikkat çekici bir şekilde kaçınılmıştır: 3 günlük *Lemuria* bayramında bile aralarda birer günlük boşluk vardır.

Ritüeller ve gelenekler söz konusu olduğunda devlet yapısı (ve devlet yapısının eksikliği) aynı şekilde kayda değerdir. Ritüellerin ve farklı durumlardaki çeşitlemelerinin kesinliği üzerine hâlihazırda bir anlayışa varılmıştır. Tanrılara kurban vermenin normal sürecinin bir taslağını çıkarabilirsek bu anlayışın eksiklerini ta-

²³ Lat. Vali (ç.n.)

mamlayabiliriz. Kurban töreni başlamadan önce kesilecek hayvan seçilip sınanırdı. Bir kusuru varsa yahut isteksizlik gösteriyorsa reddedilirdi. Hayvan kusursuz ve istekliyse başına üstünden uzun şeritler (*vittae*) sarkan kurdeleler (*infulae*) bağlanırdı. Sonra yanında taşınabilir bir ocak (*foculus*) bulunan sunağa (*ara*) getirilirdi. *Toga*'sı üstüne değişik bir şekilde sarılıp (*cinctus Gabinus*) bir başlık oluşturacak şekilde arkasından yukarı doğru toplanan (*velato capite*) ayin yöneticisi (devlet memuru ya da rahip) yaklaşırdı sonra. Haberci, sessiz olunmasını buyurur ve flütçü flütünü çalmaya başlardı. Önce ocağa şarap dökülüp tütsü serpilirdi: Onun ardından hayvanın törensel kesimi (*immolatio*) başlardı. Ayin yöneticisi kurbanın üstüne şarap ve tuzlu ekmek serpip bıçakla sembolik bir hareket yapardı. Yardımcılar (*victimarii*) kurbanı kenara çekip kendileri keserlerdi. Hayvanın içinden karaciğer, kalp, safra kesesi, akciğerler ve karın zarı gibi kutsal organlarını (*exta*) çıkarırlar ve inceleyip bir terslik olmadığını gördükleri (ama önceki dönemlerde kehanet amaçlı yapılmazdı) organları et parçalarının (*augmenta*) içine sarıp pişirirler ve ayin yöneticisine geri getirirlerdi; ayin yöneticisi de pişen organları armağan niyetine sunağa koyar ve burada yakardı. Etin kalanı (*viscera*) ayin yöneticisiyle arkadaşları arasında yahut bir devlet sunumunda rahiplerle muhtemelen devlet memuru arasında yenecek kutsal bir yemek için ayrılırdı. Burada, ritüelin aşırı hassasiyetini, sözleşmenin insana düşen tarafının yerine getirilirken gösterilen titizliği ve kurbanın tanrı ve insanlar arasında (neredeyse yasal) paylaşımını belirtmekten kaçınamayız. Gelgelelim ritüelin bu kadar kesin kurallarla yürütmesine rağmen modern benzetimler, bayramlara riayet etmeleri için sivil vatandaşların üzerinde katı sınırlamalar olduğunu düşündürmemeli. Devlet bayramları en katı anlamıyla temsilci devlet memurları ya da rahipler tarafından tanrılara armağanlar sunulmasından ibaretti ve onlar mevcutken gerekli ne varsa yapıldı. Onların şahsında bütün halk mevcut sayılırdı. Kuşkusuz, sivil vatandaşlar kutlamalara özellikle de gözde bayramlara kalabalıklar hâlinde katılıyorlardı, ancak *Vestalia* gibi bazılarında katılmaları ya-

saktı. Öte yandan, devlet bizzat mevcudiyetlerini talep etmemekle birlikte sivil kişilerin (en azından teorik olarak) ziyafet gününün gereklerini yerine getirmelerini talep ederdi. *Feriae*'nin temelindeki anlayış tanrılara tapınma için ayrılmış bir gündü ve bu nedenle vatandaş “hiçbir iş”le meşgul olmamalıydı. Devlet, bu durumu mahkemelerin kapanışında ve yasama meclislerinin yokluğunda tam olarak gözetmişti ve teorik olarak sivil vatandaş da tanrılarının tapımıyla ilgili olmayan veya “mandası veya eşeğinin çukura düşmesi” gibi kesinlikle ilgilenilmesi gerekenler hariç başka eylemlerden kaçınmalıydı; gelgelelim Roma'da kendine özgü tutumuyla devlet suçun işlenip işlenmediğini kontrol etmez fakat kazara tespit ettiği takdirde cezalandırırdı. Bayram günü *rex sacrorum* ile *flamineler* iş yapılıp yapılmadığını göremeyebilirler, bu nedenle varlıklarını duyurmak için önden bir haberci gönderirlerdi ve suçlu bulunan biri para cezasına çarptırılırdı. *Feriae*'den daha dikkatli kutlanan günler evlilik, yeni bir işe başlamak veya kurban verme gibi belirli eylemlere izin verilmeyen *dies religiosi*, perhiz günleriydi. Örneğin en eski zamanlarda *mundus*'un açık olduğu yahut *Vesta* tapınağına *matronların* kabul edildiği, *Salii*'nin bir geçit alayı oluşturup *ancilia*'yı taşıdığı, şubat ve mayıs aylarındaki ölümler bayramları bu perhiz günlerindendi; ancak kurallardan kurtulmanın çareleri de bilinmiyor değildi.

O hâlde dinin devlet-yapısında başlangıçta gördüğümüz özelliklerin aynılarını görüyoruz: temel olarak tanrıyla insanoğlunun ilişkisinin yasal anlayışı, sonuç olarak zaman takibi ve törenlerde aşırı ve özen ve hassasiyet, bunun devletteki doğal sonucu olarak da yasal temsil ve bunun akabinde bireyin eylemleri üstündeki hâkimiyetin gevşekliği.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kehanetler ve Alametler

ŞİMDİYE DEK İNSANOĞLUYLA tanrı arasında tekrar eden veya özel armağan sunumlarında, yeminlerde, temizlenip arınma eylemlerinde görülen mutat ilişkileri göz önüne aldık. Bunların hepsi sözleşme kavramına dayanmaktadır; insanın bütün çabası zorunlu görevlerini yerine getirmek içindir ki karşılık olarak tanrılar da kendi görevlerini yerine getirmeye mecbur kalsın. Ancak Romalıların ilahi varlıklara ve onların etkilerine dair duyguları öyle güçlüydü ki tanrıların lütfunu güvence altına almak için bu mutat yollarla elinden geleni yapmak ona yetmiyor, önemli bir işe girişmeden önce tanrılarının rızalarını aldığından emin olmak istiyordu. Pratik sağduyusuyla tanrılarının niyetlerini iletmesine inandığı bir işaretler listesi (kuşların uçuşlarında ve şarkılarında, yıldırımın yönünde, insanlarla hayvanların hâl ve tavırlarında) geliştirdi. Bazen bu alametleri (*auspicia*) tanrılar kendiliklerinden (*oblative*), bazense talep (*impetrative*) üstüne gösterirlerdi. Fakat anlamları açısından şüpheye yer yoktu; yeter ki kehanet ilmi ve geleneklerinde hünerli biri yorumlasın. Elimizdeki kanıtlar çok olmasa da kurbana dayalı tapımda gördüğümüz üç aşamayı burada da göz-

lemleyebiliriz: ev içi alametler, tarımsal yaşamdaki kehanetler ve devletin örgütlü sistemi.

Ev halkının alametleri kullanım şekli başlangıçta çok genel bir şeydi. Cicero şöyle anlatır: “Alametler (*auspicato*) olumlu yönü işaret etmedikçe önem taşıyan hiçbir işe kalkışılmazdı.” Tanrıların takdirini sorgulamak bekleneneği üzere evin efendisinin elindeydi, şüphesiz bu konuda ilim sahibi ve efendinin gördüklerinin yorumcusu özel kâhinden de destek alıyordu. Bununla beraber evde yapılan kehanetlere dair bilgimiz azdır. Cato bir yazısında bu amaç doğrultusunda sessizliğin önemine vurgu yapıyor, Festus ise bunu sağlamak için evin efendisinin gece yarısı kalkıp gökyüzünü incelediğini belirtir. Nişan ve düğün törenlerinde alametlerin önemli bir rol oynadığını zaten görmüştük ve ilahi takdirin işaretlerinin farklı olabileceğini de Cicero’nun şu öyküsünden anlıyoruz: Bir teyze yeğeninin nişanı için alametlere bakmak ister, kızı açık alanda kutsal bir yere (*sacellum*) götürür, kendisi kehanet taburesine (*sella*) otururken yeğeni yanında ayakta durur. Bir müddet sonra kız yorulur ve teyzesinden taburede ona biraz olsun yer açmasını rica eder. Teyze, “Evladım, yerimi sana bırakıyorum,” der. Başka bir şey olmaz ve bu cevabın alametin kendisi olduğu ortaya çıkar. Teyze ölür, yeğen teyzesinin dul eşiyle evlenir ve böylece onun evinin hanımı olur.

Tarımsal yaşamda kehanetin yerine baktığımızda senelik “bahar kehaneti” (*augurium verniserum*) ve kızıl bir köpeğin kurban edilmesiyle (muhtemelen buğday pasından korunmak için) mahsulün iyi çıkması için kehanette bulunmanın birleşimi olan yaz ortası töreninden (*augurium canarium*) bazı çıkarımlarda bulunabiliyoruz. *Augurium salutis populi* de muhtemelen kırsal topluma aitti; gerçi sonraları Roma ordusu savaşta olmadığı müddetçe her sene kutlanmaya başlamış böylece *Ianus* tapınağının kapatılmasıyla bağlantılı da olmuştu.

Devlet, kehanetler ve alametler sisteminin bütününü geliştirip örgütlemişti. Kâhinler önem açısından rahiplerin arkasından gelirdi ve kehanetlerle alametler hususunda görevleri fazlasıyla açık-

tı. Kültle ilgili *pontifex*lerde olduğu gibi kâhinler bütün geleneklerin emanetçisiydiler ve ister kamu olsun ister özel, şüpheye düşüldüğünde onlara başvurulabilirdi. Taşıdıkları sırlar aralarında kiskançlık yaratmıştı ve sonraki zamanlarda karşılıklı aldatma bilinci epey meşhur olmuştu. Kehanette bulunma (başlangıçta gökyüzünü incelemekten ibaretti) hakkı sadece onlara aitti ve özellikle demin söz edilen senelik kutlamalarda ve Livius'un Numa'nın kutsama töreni anlatısında tipik bir örneğini gördüğümüz rahip yerleştirmesinde kehanette bulunurlardı.

Öte yandan alametler (başlangıçta kuşlardan alınan işaretlerdi [*avis, spicere*]) devlet adına ister evinde ister cephede belli bir işi üstlenecek devlet memurunun yetki alanındaydı. Bu durumlarda kâhinin görevi hazırlık ve danışmanlıktan ibaretti. Alametlerin izleneceği *templum*'u hazırlamak onun göreviydi, burası dörtgen biçimli, girişi dışında sınırları belli, etrafında duvar ya da hat olmayan ama kâhinin açıkça belirttiği (*effatus*) ve çevresiyle sınırları çizilmiş (*liberatus*) bir yer olmalıydı. Comitia'da yahut Roma'da bazı yerlerde kalıcı *templa*'lar bulunurdu ancak başka yerlerde özel olarak hazırlanırlardı. Kâhinin hazırlığının ardından devlet memuru *templum*'a girer ve işaretleri incelerdi (*spectio*): Yorumda şüpheye düşülürse (geleneklerdeki [*disciplina*] muazzam karmaşaya bakılırsa sıklıkla şüpheye düşülmüş olmalıdır) yorumcu olarak kâhine başvurulurdu.

Aranan işaretler (*impetrativa*) başlangıçta kuşların görüntüsü, şarkıları ya da uçuşlarıyla (yukarı mı aşağı mı, sağdan sola mı, soldan sağa mı gibi) ilgiliydi. Sonradan başka şeylere de bakılır oldu. Ordu cephedeyken kutsal tavukların (*pulli*) beslenmesinden alamet okumak yaygınlaştı. İşaretler en iyi tavuklar yem yeme telaşı içinde gagalarından tahıl düşürdüklerinde alınıyordu ki böyle bir sonucu tavukların bakımı ve beslemede kullanılan tahılla garantiye almak pek güç değildi. Fakat özellikle "işaret arama" işine girilmesi dışında tanrılar onaylamadıklarına (*oblativa*) dair kendiliklerinden bir işaret yollarsa kamu işleri her an sekteye uğrayabilirdi. Kâhinler bu işaretler dikkate alınmalı mı, alınmalıysa ne de-

rece önem taşıyorlar gibi sorularda devlet memurlarına tavsiye vermek üzere her an hazır olmalıydılar. Görünüşe göre olumsuz işaretleri haber vermekle ilgili belirli hakları (*nuntiatio*) vardı. En sık rastlanan işaret yıldırım düşmesiydi (bazen meclis üyelerinden birinin epilepsi nöbeti [*morbis comitialis*] geçirmesi gibi beklenmedik bir hadise de olabilirdi); sonraları siyaseti engellemeye çalışanların uydurma işaretlerin gözleminde ne kadar ileri gittiklerini de biliyoruz, hatta sırf uğursuz bir kehanet (*servare de caelo*) görme niyetlerini belli ederek işlere engel bile olunmuştu.

Kâhinin sanatındaki karmaşa ve ondan türeyen sorunlar sonsuzdur ama artık asıl fikir gayet açıktır ve kâhin rahiplerle (*haruspex*) falcıların benzer sanatlarıyla veya çakıl, saz gibi çok sayıda nesneyi dağıtarak kader okumanın sonradan Roma'ya girmiş yabancı etmenler olduğu unutulmamalıdır. Alametler ve kehanet tanrıların takdirini yorumlamak için kullanılan yegâne hakiki yöntemlerdir.

O hâlde aile içinde, tarlalarda ve devlette tanrılarla ikinci tür bir ilişki vardır; sıradan kurban ve dua uygulamalarıyla benzerlik göstermekte, bunlardan bağımsız ama temelinde farksızdır. Yüce ruhları teskin etmek ve muhalefet ettikleri planlarının bozulmasına engel olmak insanın göreviyse o hâlde ciddi bir işe kalkışmadan önce, elinden geliyorsa niyetlerini öğrenmek de onun işidir. *Ius sacrum*'da olduğu gibi hukuk yasalarına uygun işleyen aklı onu tanrısal varlıkların sözleşmenin sorumluluğunu kabul ettiklerini düşünmeye iter, kendine düşen kısmı tamamladığında pratik bir işadama gibi tanrısal varlıkların, kendisinin de yorumlamayı öğrendiği iletişim şifreleri kurduğunu varsayar. Özünde birçok ilkel dinde rastlanan bir kavramdır bu ancak gelişmiş hâliyle ayırt edici bir şekilde İtalya'ya ve bildiğimiz gibi Roma'ya özgüdür.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Din ve Ahlak
Sonuç

DİNİN (İNSANIN GÖRÜNMEYENLE olan ilişkisinin ifadesi) illa ahlakla (insanın kendi içindeki tutumu ve komşularına karşı davranışları) bir bağı olması gerekmez. Bir birey (hatta bir ulus) “yukarıdaki güçler”in dayattığı vazifeleri hâl hareketinde ve karakterinde bir etki olmadan da tastamam ifa edebilir. Bu görüş Roma dininde uygun bir örneğe sahiptir: Tanrılara karşı törensel nitelikli *pietas* insanın ya da ulusun yapısıyla ilgisi çok azdır. Ama dünya tarihinde dinlerin sınavı inananların karakterlerindeki etkileri olmalıdır. Din, hiç kuşkusuz karakterin sonucudur ama ona karşılık verir ve bu nedenle ya güçlenmelidir ya da zayıflamalıdır. Dolayısıyla “Numa Dini”ni, ahlakla olan bağıni hiç sorgulamadan gözden çıkarırsak haksızlık yapmış oluruz, zira bu sorunun cevabı büyük oranda onun değerine dair yargımıza bağı olmalıdır.

Elbette çağdaş delillerin yetersizliğı, bizi bu meseleyi ele alırken epey zor bir konuma sokmaktadır. Karakter ve ahlak açısından adil bir şekilde yargılayabileceğimiz çağlarda, bizim bildiğimiz Roma “Numa dini”nin geliştiğı ve sorgusuz sualsiz varlığını koruduğı Roma değildi. Yabancı kùltler ve fikirler dinin üstünü örtmüştü,

rahipler ve devlet memurları onu siyasi açıdan kullanmışlardı ve felsefe aracılığıyla eğitilmiş sınıf arasında gözden düşmüştü. Ama öncelikle daha o zamanlar bile özellikle de aile içinde ve köyde eski dinin yazılı kanıtların sunduğundan daha geçerli olduğunu hatırlayabiliriz; ikincisi ise ulusal karakter bir günde gelişmez, dolayısıyla süregelen özelliklerini eski dinin yerini koruduğu döneme atfedebiliriz.

Ahlak üzerindeki doğrudan etkisinin gerçekten de çok küçük olduğu kabul edilebilir. Dinsel yaptırımların desteklediği bir emir tablosu yoktur. “Günah” kavramı ritüellerin ihlali hariç hemen hemen bilinmiyordu. Başlardaki *leges regiae*²⁴’de buna benzer bir kavram bulunmaktadır, bu da asıl ilişkinin nasıl olmuş olabileceğine ışık tutar. Efendi uşağına ihanet ederse ya da uşak efendisine ihanet ederse cezasını *Iuppiter*’e hesap vereceğini burada buyurulmuştur; yakın akrabasını öldüren ölmüş atalarına, karısını satan yeraltı tanrılarına, komşusunun sınır taşının yerini değiştiren *Terminus*’a, mısır hırsızı *Ceres*’e hesap verecektir. Bütün bu insanlar *sacri* olacaktır. Tanrıları kızdırmışlardır ve tanrıları onları cezalandıracaktır. Ama bunlar çok geçmeden arka plana itilen eskidünya kavramlarıdır ve devlet bu suçluların cezalarını sıradan hukuk kuralları çerçevesinde vermek işini üstüne almıştır. İnsanların tanrılara ettikleri dualarda ahlaki açıdan bir lütuf için yakardıklarına dair bir iz yoktur. Memur devletin başarısı ve refahı için dua eder, çiftçi ekinlerinin ve sürülerinin bereketli olması için dua eder, tapınağa adak taşı bırakan birey bile kendisine ve akrabalarına lütfedilen sağlık ya da ticari başarı karşılığında sorumluluğunu yerine getirir. “İnsanoğlu *Iuppiter*’e en yüce ve en iyi der,” diye anlatır Cicero, “çünkü bizi adil, mutedil ya da bilge kılmakla kalmaz, sağlam, sıhhatli, zengin ve varlıklı da kılar.” İmparatorluk ahlakçılarına gelene kadar, bireyin kendinden yüce bir varlıkla kurduğu yakın ve şahsi ilişkinin anlamı daha azdır ki aslında din açısından bakıldığında ahlakın ana nedeni ve muhafızı olan emirlerden ve dinî yasalardan çok daha fazlasıdır bu. Bütün görünmez güçlerin

²⁴ Lat. Kraliyet Kanunları (ç.n.)

arasında insana “en yakını” *Genius* kavramı bile içinde böyle bir duygu barındırmaz, sırf insana bu yakınlığından dolayı *Genius*’un asla tanrılık mertebesine ulaşmaması da dikkat çekicidir. Doğrudan ilişki söz konusuysa din ve ahlak Romalıları için çok ufak bir temas noktası bulunan iki bağımsız alandır.

Roma tapımının resmî ifası ilk bakışta doğrudan etkisiyle kişisel ya da ulusal ahlak konusunda pek bir şey yapmış gibi görünmemektedir. Korkuya dayanan, yasal ilişki biçiminde basmakalıplaşmış *religio* “yükümlülük” hiç kuşkusuz mensuplarının vicdanlı olmasına yol açmıştır; ama soğuk bir vicdandır bu, duygudan yoksundur ve başka alanları içine alacak şekilde genişleme ya da başka ilişkilerde benzer şekilde vicdanlı olmaya sevk etme becerisi yoktur. Kutsal ve dindışı arasındaki katı ve sabit ayırım Romalıları rutin dinsel vazifelerini tamamlamaya sonraysa neredeyse rahat bir nefes alıp günlük meşgalelerine dönmeye iter, bir yükü bırakmış olma ve dışsal bir refah duygusu vardır içinde. Dinsel eylemin kendisi bile ahlaki bir anlam taşıyor olabilir: Hâlihazırda gördüğümüz gibi kişi tapındığı tanrısal varlığının karakterini, hatta adını bile bilmiyor olabilir, her halükârda eyleme yol açan güdü bir şey değildir, önemli olan eylemin kendisidir. Roma dininde ahlaki özendirmek gibi bir kavram, ileriki bir yaşamda verilecek ödüller ve cezalar doktrini de yoktur. Ölülerin kaderine dair düşünceler kararsız ve muğlaktır, Romalıları ölülerin kendi üstündeki etkileriyle, onların ölümden sonraki muhtemel deneyimlerine kıyasla daha çok ilgilenmişlerdir.

O hâlde dinle ahlak arasındaki ayrılık neredeyse tamamlanmış görünüyor; çağdaş yazarlarının çoğunun Roma dininden etik değerlerden yoksun yorucu bir ritüel biçimciliği olarak bahsetmesi de garip kaçmıyor. Bununla beraber din Romalıları kendisini bu ışık altında sunmamıştır. Bir şüpheci olan Cicero bunu Roma’nın büyüklüğüne bağlayabilir; akılcı siyasetçi Augustus, dinin canlanmasının Romalı karakterinin rönesansı için temel bir durum olduğuna inanabiliyordu. Roma dininin kendine özgü niteliklerini incelerken bu bariz karşıtlık için bir çözüm iması gördük mü? Antik

dönemin kemiklerini incelediğimiz sırada bu biçimciliğin arasında gözümüzden kaçan bir yaşam var mı?

Evvela biçimciliğin kendisinin değerini hafife almamız gibi bir tehlike mevcut. Biçimde rutin var ama rutin karakterin güçlendirilmesinde değersiz değildir. Vicdanlı davranıp günbegün ev tanrılarına tapımını gerçekleştiren, her ay kutsal bayram günlerinde çalışmaktan sakınan sivil vatandaş gayretli ve iyi örgütlü bir toplumun ferdi olmak ya da orduda veya seferde itaatkâr ve sessizce hizmet etmek için daha az uygun değildir. Dinsel vazifelerinin yerine getirilmesi sırasında devlet memuru bile bir sahihlik ve yöntem geliştirmiş olmalıdır ki bu da kamu işlerinin yürütülmesine değerli bir katkıdır. Bu biçimciliğin kökenine indiğimizde ise (yasal ilişki) Romalıların karakteriyle olan bağlantısı bariz bir hâl kazanır. Anayasayı ve antik çağlarda yaşayanların daha önce aklının ucundan bile geçmemiş sistematik bir kurallar bütünü geliştiren “dünyanın kanun koyucuları” yasal kavramlarını din alanına da tabiri caizse ithal etmişlerdir. Ancak madalyonun öbür yüzünü unutmamalıyız. Yüce güçlerle yapılan bu sözleşmenin bekası ve başarısı (görevin tastamam yerine getirildiğini tanrıların takdir edip ödüllendirdiği hissi) toplum yaşamında süregelen ilişkilerdeki tepkiler olmadan gerçekleşemezdi. Yasal açıdan daha büyük bir yaptırımdı bu. Vatandaşla devletin ilişkilerinin doğru kurulduğuna dair bir yemindi. Cicero sonraki dönemlerin dilinde Clodius’un ölümünden bahsederken şöyle der: “O caniyi kendi yıkımına götüren ilahi bir güç var. Ayinlerini ihlâl ettiği Bona Dea’nın mihrabının önünde ölmesi tesadüf değil.” İlahi adalet insan yasasının yaptırımıdır. Her şeyin kendisinden doğduğu korku duygusunda bile kendini bastırma ve ayarlama öğretisi vardı ki daha uygar çağlarda bu durum saygı ve itaatkârlıkla sonuçlanırdı. Düşmancıl *numina*’yı yatıştırma teşebbüsünden dini yaratanların soyundan gelenler, “meçhul tanrılar”ıyla kendilerini, bilmedikleri şartlar altında ama kendi güçlerinin farkında olarak ve daha özgüvenli hissetmeye başladıklarından, disiplinli bir bağımlılık duygusu içine girmek ve otoriteye saygının değerini takdir etmek isteyecek gibi

değillerdi ki anayasaya sadece bunlar istikrar sağlayabilirdi. Romalılarda korku duygusu, teolojik hikmetin başlangıcı olmamışsa bile disiplinli bir devlet karakterine önemli bir katkıda bulunmuştur.

Ancak bu metinde defalarca belirttiğim üzere bu sorunun cevabının yanı sıra Roma dininin genel anlayışının anahtarı aile tapımında bulunacaktır. Aile tapımı hakkında daha fazla bilgi sahibi olsaydık, dinle ahlakın nerede birlik olduğunu daha net görürdük ama bir ipucu edinecek kadar da bilgimiz var. Dinsel yaptırım sadece doğum, ergenlik, evlilik gibi temel yaşam olaylarında görülmez; günlük yaşamın olağan gidişatında da ilahi varlıkla insanın ona bağımlılığı sürekli vurgulanır. Tanrılara ailenin yemeğinden pay verilir, kutsanmış ölümler ailenin lütuflarından kendilerine düşeni almaları için anılır. Netice, yaşayanların eylemleri üstünde büyük etkisi hissedilen, görünmeyenle yakınlık hissine (bireysel değil kolektif) yaklaşmakla sınırlı kalmaz, devlet yaşamının temelinde çok kuvvetli bir aile birliği bağı da oluşur. Bu kavrama dair insanın tanrılara karşı görevlerini yerine getirmesi anlamına gelen *pietas* kelimesinin aile fertlerinin arasındaki ilişkinin ideal biçimi olmasından daha net bir ifade bulmak güç olacaktır: Aslında tanrılara tapımda kendini açık eden bu *filial*²⁵ dindarlık, ilişkinin doğruluğunun başka bir yüzüdür. Sonraki dönemlerdeki şehir yaşamında bu idealin iki tarafta da bozulduğu şüphe götürmez bir gerçektir: Ev tapımı ihmal edilmiş ve aile yaşamında görevlere daha az icabet edilir olmuştur. Ama hâlâ, bilhassa da köyde Roma toplumunun belkemiği olmaya devam etmiştir ve kimse Horaitus'un üçüncü kitabında yer alan lirik şiirleri Augustus'un yalvarışının gücünü hissetmeden okuyamaz.

Bunu öğrendiğimiz gibi devlet koşullarına tercüme ettiğimizde Romalıların dinlerine olan borçlarıyla ne demek istediklerine dair bir fikir edinebiliriz. Ara aşamada klanın olduğu gibi aile ortak tapım bağlarıyla birbirine bağlandığı için siyasi ve sosyal açıdan bölünmüştür, bununla beraber klana ait ayinlerle tekrar birlik olmuş-

²⁵ Evlâda ilişkin (ed.)

tur, devlet de düzenli tekrarlanan senelik bayramlar ve girişimlerindeki ilahi yaptırımın güvencesiyle kaynaşp bütün olmuştur. Zamanla bu ayinler anlamını yitirmiş ve topluluk, şahsi varlıklarıyla tanrılara onların hizmetinde olduklarını ifade etmeyi bırakmış olabilir; ancak kült, varlığını korumuştur; tıpkı Roma'nın yüce güçlerle olan birliği ve bu güçlerin tüm düşmanlara karşı destek vereceğinin güvencesi olduğu gibi.

Roma dini, söylene geldiği gibi vatanseverliğin, Roma vatandaşlarının en yüksek ahlaki ülküsünün takdis edilmiş hâlidir. Doğruları kısmen yansıtmakla birlikte *Aenid* dininin (pek çok açıdan Roma'nın düşüncelerinin ve duygularının özetidir) *fata Romae* inancı ve ona riayet edilmesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bizzat gayri şahsiliği, bu kavramı, Roma devletinde dinin ne olduğuna dair iyi bir resim yapıyor. Roma dini, Yahudilerde olduğu gibi kendi inançlarının doğruluğuna dair sağlam bir kanaat ve ilahi koruyucularının diğer uluslarınkilere galip gelmesi gerektiğine dair bir kesinlik barındırmaktan ziyade bazı ruhların daimi varlığı hissini barındırırdı. Bu ruhlar “tesadüfen onları bulurlarsa”, topluluk, üyeleri, borçlarının ödenme gününde Roma'nın zaferine yürümesi gereken doğruluk, adalet ve imparatorluk yolunda üstlerine düşen sorumluluğu yerine getireceklerdi. Gözünün önündeki şehrine dair bu kavrayışla, sözleşmede devletin kendi görevini yerine getirmesini sağlamak vatandaşın vazifesidir. Ona zamanını, yerini ve nasılinı söyleyen bu gelenek, atalarından miras kalmıştır; geleceğin korunması ve ifası, Roma'nın görevi ve şansı bir arada mevcuttur. Cicero şöyle der: “Başka uluslarla mukayese etmek istersek onlarla denk hatta onlardan aşağıda bulabiliriz kendimizi; din konusunda, tanrılara tapımda ise onlardan çok daha üstünüz.” Roma dini dünyanın teolojisini veya ahlak felsefesini geliştirmemiş olabilir ancak bir ulus kurmuş ve onu bir arada tutmuştur.

ANTİK ROMA'NIN DİNİ

CYRIL BAILEY

İlk dinlerin hepsinde, harici etkilerden başka, toplumların gündelik yaşayışlarına ve halkın kendini içinde bulduğu sosyo-politik ortama göre şekillenmiş bir inanç ve gelenekler sistemi bulunur. Antik Roma döneminde insanlar, farklı coğrafi ve kültürel bölgelerdeki yaşamların bir kompozisyonunu ve bir sentezini oluşturmuşlardır.

Roma dini, hem tapıma geçiş aşamalarında hem de genel dinsel ritüellerde başta barbar kavimler olmak üzere, yakın coğrafyadaki diğer halklarla ortak kavram ve alışkanlıklar gelişmesiyle oluşmuştur. Üstelik hemen bütün ilksel dinlerde ortak olan teolojik varoluş fikirlerinin Roma'ya özgü yorumları da barbar dinlerinden, antik inanışlardan ve dönemin modern fikirlerinden oluşan bir yeni panteon tanımlar.

Klasik Latin medeniyeti araştırmaları konusunda dünyaca ünlü bir uzman olan Cyril Bailey, bu çalışmasında, Roma dininin kökenlerini, pagan ve barbarik etkileri ve fikişsel altyapıyı tartışıyor; her zamanki gelişmiş üslubuyla klasik döneme dair bilgisini okurlarıyla cömertçe paylaşıyor.

9 786056 864469

www.kanonkitap.com

KANON

f/kanonkitap

@/kanonkitap

t/kanonkitap

antropoloji - dinler tarihi

15,00